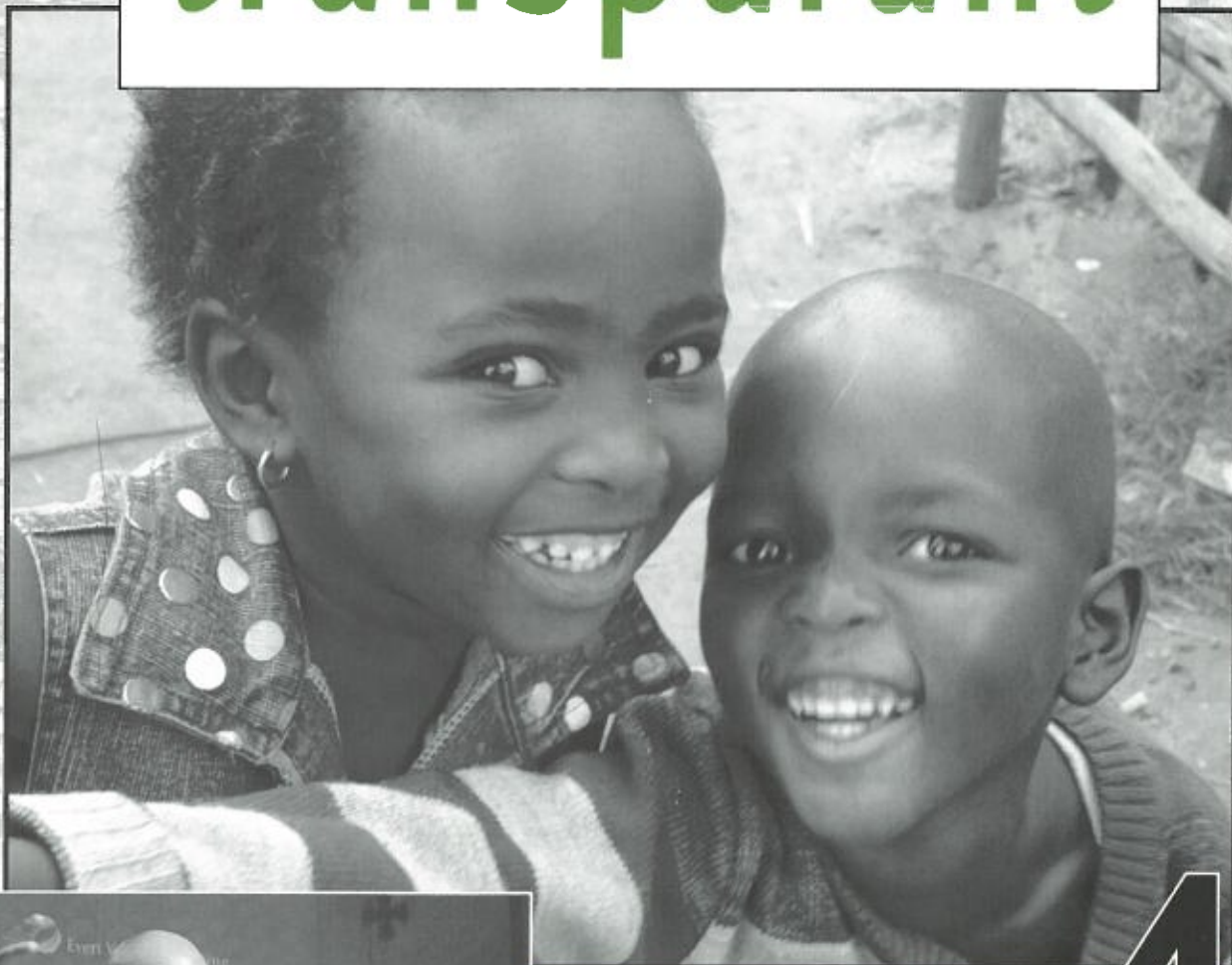

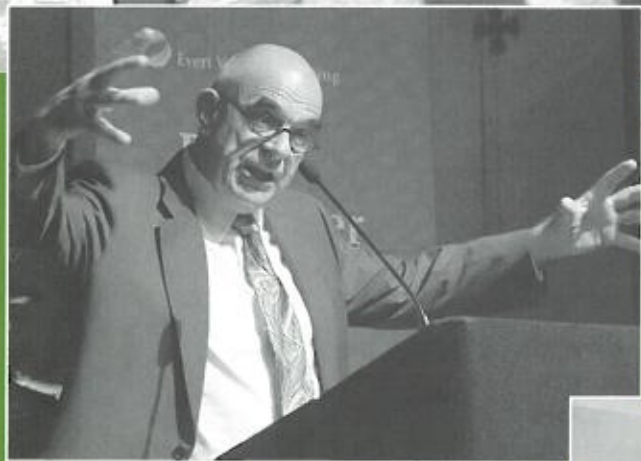
transparant

tijdschrift van de Vereniging van Christen-Historici

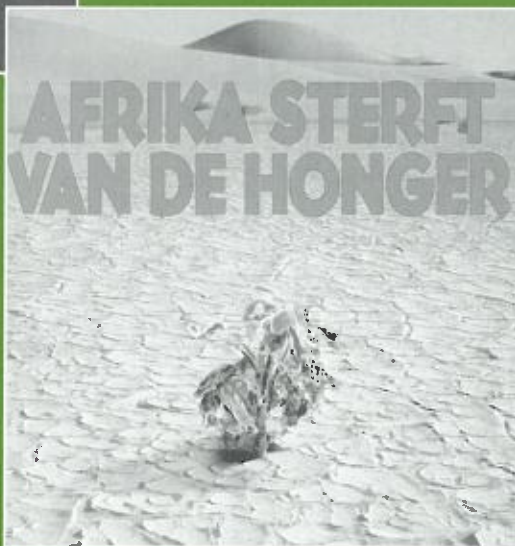

jaargang 20 - november - nr:

4

Ontwikkelingshulp

AFRIKA-STERFT
VAN DE HONGER

Transparant is het tijdschrift van de Vereniging van Christen-Historici en verschijnt viermaal per jaar.

www.christenahistorici.nl

Redactieadres

Drs. A.A. van der Schans, Spoorstraat 36, 2471 EG Bodegraven,
(0172) 61 73 37 tschans@solcon.nl

Redactieleden

Drs. A.A. van der Schans (hoofdredacteur)
Mw. Drs. B. Biemond-Boer
Drs. L.J. van Damme
Drs. E. Koops (web- / beeldredacteur)
Drs. A. Nobel
Dr. D.M.L. Onnekink
Mw. drs. A.E. Schimmel
Mw. J.L. Vos-Arwert (eindredacteur)

ISSN 0928-1282

Grondslag en doel VCH

De VCH heeft als grondslag de Bijbel, het geïnspireerde Woord van God en de gereformeerde belijdenis. De vereniging heeft ten doel op basis van haar grondslag de bezinning op de geschiedenis en haar beoefening en overdracht in Nederland te bevorderen en aan te moedigen, alsmede de belangen van haar leden, voorzover deze samenhangen met de beoefening van de geschiedenis, waar mogelijk te behartigen.

Bestuur

Dr. B.A. Jansen-de Graaf (voorzitter)
Drs. G.C. Hamink (secretaris/penningmeester)
Drs. J.C. Snel (algemeen adjunct)
Drs. E. van Vlastuin MA (ledenwerving en pr)

Comité van aanbeveling

Prof.dr. A.Th. van Deursen
Dr. W.J. op 't Hof
Prof.dr. A. de Reuver
Prof.dr. G.J. Schutte
Prof.dr. W. van 't Spijker
Drs. N.C. van Velzen
Dr. J.R. Wolffe

Bredid

Mw. drs. J.L. van Essen

VCH-secretariaat

Werk 4, 2871 CV Schoonhoven
Gronummer 2664113 t.n.v. Penningmeester VCH, Nijkerk

Abonnementen

Boekencentrum Uitgevers, Postbus 29, 2700 AH Zoetermeer,
telefoon 079 - 3 628 628, E-mail abbonementen@boekencentrum.nl

Een abonnement kan op ieder gewenst moment ingaan. Een abonnee is automatisch lid van de VCH; tenzij hij of zij schriftelijk aangeeft dat niet te wensen. Leden krijgen korting bij de evenementen die de VCH organiseert. Een abonnement kan worden aangevraagd bij de administratie van Boekencentrum Uitgevers (zie hiervoor) en kost € 27,50 per jaar; studenten sturen een kopie van hun studentenkaart en betalen dan € 13,75; het studententarief geldt voor een periode van maximaal 5 jaar. De uitgever stuurt u een acceptatieformulier waarmee u uw abonnementsgeld kunt voldoen.

Een los nummer kost € 7,00, inclusief verzendkosten. Opzegging schriftelijk en uiterlijk op 1 december voorafgaand aan het abonnementsjaar.

Bladnagen: Steven Schenk (Boekencentrum Uitgevers; schenk@boekencentrum.nl)

Basisomgeving en layout: Oblong, Jet Frenken, Echten (Fr.)

Advertenties

Adtel, Willem Swart
Hofakkers 55, 9468 ED Annen
Telefoon: 0592 - 272609, Mobiel: 06 - 43256919
E-mail: swart@adtel.nl

Illustratiemateriaal

Wie meent rechten te kunnen doen gelden op een of meer illustraties, kan zich in verbinding stellen met de redactie.

Artikelen

- 4 **In arren moede. Nederlandse ontwikkelingshulp in een notendop, 1949-1989**
door Marc Dierikx
- 9 **Helpt de Nederlandse hulp? Een korte geschiedenis**
door Paul Hoebink
- 14 **Missie in een nieuwe jas? De plaats van particuliere ontwikkelingsorganisaties in de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking**
door Mari Smits
- 20 **Het Particulier Initiatief: een actor in ontwikkeling**
door Sara Kinsbergen
- 26 **Het welbegrepen eigenbelang. De Commissie-Claus al struikelblok voor het Nederlandse buitenlandse beleid**
door Leon van Damme

Recensies

- 30 **Tot oorlog – in oorlog**
door Gerard Meijering
- 31 **Twee oorlogspremiers geboekstaafd**
door Mari Smits
- 32 **Fatsoenlijke communistenvreters. De BVD in de Koude Oorlog**
door Beatrice de Graaf
- 34 **Calvijn. Een vergelijking tussen twee biografieën**
door Betsy Biemond

Rubrieken

- 35 **Vitrine**
Door Gerard Raven

Bronvermelding van Illustraties:

De illustraties uit dit nummer zijn afkomstig van www.photobucket.com, Google Photos, www.janpronk.nl en uit eigen collecties

In deze tijd van economische en financiële crisis klinkt de roep om te bezuinigen op ontwikkelingshulp steeds luider. Critici weten zich daarbij gesteund door diverse recente publicaties die het failliet van de ontwikkelingsindustrie lijken aan te tonen. Wellicht is dit de reden waarom er zo weinig ruchtbaarheid wordt gegeven aan het feit dat Nederland zestig jaar geleden voor het eerst geld beschikbaar stelde voor hulp aan ontwikkelingslanden. Toch is er alle reden om eens terug te kijken op de afgelopen zestig jaar, niet in de laatste plaats vanwege het feit dat over ontwikkelingshulp zoveel onzin wordt gezegd en geschreven. In dit themanummer wordt daarom stil gestaan bij zestig jaar ontwikkelingshulp en de maatschappelijke betrokkenheid bij dit onderwerp.

Marc Dierikx opent dit nummer met een artikel over de doelstelling van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Draait het werkelijk om armoedebestrijding, zo vraagt hij zich af. Hij betoogt dat in de afgelopen zestig jaar niet zozeer armoedebestrijding als wel het welbegrepen economisch eigenbelang doorgaans het ontwikkelingsbeleid heeft bepaald en dat het effect van ontwikkelingshulp tot pessimisme stemt. Paul Hoebink komt in zijn bijdrage over de effectiviteit van de Nederlandse hulpinspanningen tot een positievere conclusie. Ondanks dat er weinig onafhankelijke wetenschappelijke studies zijn aan de hand waarvan de effectiviteit van de Nederlandse hulp bepaald kan worden, stelt hij dat de Nederlandse hulp in de loop der jaren efficiënter en effectiever is geworden en wel degelijk een bijdrage heeft geleverd aan de bestrijding van de armoede in deze wereld.

Vervolgens komt in een drietal artikelen de maatschappelijke betrokkenheid bij ontwikkelingshulp aan de orde. Mari Smits gaat in zijn artikel in op het ontstaan van de maatschappelijke betrokkenheid en de rol die particuliere organisaties als NOVIB, Cordaid en ICCO in de hulpverlening aan derdewereldlanden daarbij hebben gespeeld. Hij laat ook zien hoe deze organisaties – die oorspronkelijk voortkomen uit missie en zending – een onmisbaar verlengstuk zijn geworden van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Wellicht zijn veel Nederlanders hierdoor hun vertrouwen in deze organisaties kwijtgeraakt. Steeds meer mensen zetten zelf een kleinschalige ontwikkelingsorganisatie op of starten andere initiatieven. Sara Kinsbergen onderzoekt in haar bijdrage wie deze mensen zijn en of deze particuliere initiatieven wel kans van slagen hebben. Of de overheid de grote maatschappelijke betrokkenheid wel kan waarderen, wordt door ondergetekende in het laatste artikel onderzocht. Aan de hand van de geschiedenis van de Commissie-Claus – een commissie die tot taak had de publieke opinie voor ontwikkelingshulp te winnen – wordt duidelijk dat de overheid maatschappelijke betrokkenheid graag steunt, zolang deze de buitenlandspolitieke en economische belangen van Nederland niet ondermijnt. Ongetwijfeld is het laatste woord over de zin en onzin van ontwikkelingshulp niet gezegd. Op naar de volgende zestig jaar Nederlandse ontwikkelingshulp?!

Leon van Damme

In arren¹ moede

Nederlandse ontwikkelingshulp in een notendop, 1949-1989

– door Marc Dierikx –

“De verdeling van de hulpdollars over derde-wereldburgers is oneerlijk”, schrijft journalist Tobias Reijngoud in zijn onlangs verschenen boek *Ontwikkelingssamenwerking in 2 uur en 53 minuten*, “De armste mensen krijgen niet de meeste hulp”.² Toch is de bestrijding van armoede een voor de hand liggende en geaccepteerde doelstelling van ontwikkelings-samenwerking. In beleidsdocumenten, die de afgelopen tien jaar door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis verzameld, geselecteerd, bewerkt en gepubliceerd zijn in de zesdelige bronnenuitgave *Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking*, speelde ‘armoede’ tot in de tweede helft van de jaren zeventig echter amper een rol. Het eerste ambtelijke stuk waarin ‘armoede’ figureerde, dateerde uit maart 1953.³ Totdat minister Jan Pronk in april 1975 aankondigde dat hij de helft van de totale hulpverlening wilde gaan gebruiken om rechtstreeks de massale armoede in de Derde Wereld te lijf te gaan, bleef het omtrent de beleidsmatige bestrijding van armoede betrekkelijk stil.⁴ Pas onder zijn opvolgers Jan de Koning, Kees van Dijk, Eegje Schoo en Piet Bukman werd het thema tot een onderwerp dat in de jaren tachtig met regelmaat terugkwam in de beleidsstukken⁵, al bleef ook in deze periode de aandacht voor internationaal-economische structuren dominant. Maar waarover ging het beleid dan wél?

Als beleidsterrein dateert ontwikkelingssamenwerking uit 1949. Deels was het een vervolg op koloniale ontwikkelingsdoelen die in de eerste helft van de twintigste eeuw waren geformuleerd. Deels ook was het een internationaal-politiek middel ten dienste van het liëren van nieuwe staten in Azië en Afrika aan de westerse belangen in de Koude Oorlog. In januari 1949 verwoordde Harry Truman het in zijn toespraak bij de acceptatie van zijn tweede termijn als president van de Verenigde Staten. Als vierde agendapunt voor zijn presidentschap wilde Truman ten strijde trekken tegen de onderontwikkeling, die aan de basis lag van de armoede die grote delen van de wereldbevolking in haar greep hield. Hij riep de meer ontwikkelde landen op om door middel van kapitaalsinvesteringen in gebieden met een achterstand in ontwikkeling en door de inzet van wetenschappelijke en technische kennis via de Verenigde Naties (VN) gezamenlijk te werken aan “a worldwide effort for the achievement of peace, plenty, and freedom.”⁶ Als grote voorbeeld voor de nieuwe plannen fungeerde de Marshallhulp, die eveneens politieke en economische doeleinden combineerde. Niet alleen voor de arme gebieden zelf, maar ook voor de meer welvarende delen van de wereld, werd het vraagstuk van de onderontwikkeling immers gezien als een bedreiging.

Koopman en dominee hand in hand

Nederland ging in 1950 bijdragen aan het nieuwe internationale beleidsterrein, nadat in 1949 in het kader van de Verenigde Naties voor het eerst geld was toegezegd voor hulpverlening: anderhalf miljoen gulden. Op de Technische-Hulp Conferentie van de VN, van 12 tot 16 juni 1949, werd door de Nederlandse vertegenwoordiger 1.520.000 gulden beloofd voor de eerste 18 maanden van het nieuw te starten Expanded Program for Technical Assistance (EPTA).⁷ Hiervan werd bij suppletoire begroting voor 1950 ten slotte een bedrag van één miljoen gulden geoormerkt. Dit bedrag – in niet-converteerbare valuta – werd geheel in Nederland uitgegeven. Dit zou in de daarop volgende jaren slechts ten dele veranderen. Een aanzienlijk deel van de hulp gelden circuleerde in eigen land. In de beginjaren werden de kosten veelal beschouwd als een investering ten behoeve van toekomstige export.⁸ De middelen werden besteed aan toelagen voor studie en levensonderhoud aan studenten uit ‘laag-ontwikkelde landen’ die in Nederland werden opgeleid, aan in Nederland te verrekenen kosten van

uitzending van deskundigen (bijvoorbeeld toelagen aan achtergebleven familieleden of verrekening van salaris) voor speciale projecten, en aan het verzorgen van Engelstalige documentatie op het gebied van de tropische landbouw.

Bestrijding van 'armoede' kwam niet voor in de nota waarin de voornemens werden vastgelegd. De Nederlandse bereidheid tot het doen van een bijdrage diende vooral te worden toegeschreven aan de internationaal-politieke omstandigheden waarin het land in 1949 verkeerde – en wel in het bijzonder aan de afkeer waarmee de statengemeenschap in de VN had gereageerd op het Nederlandse beleid ten aanzien van het Indonesische streven naar onafhankelijkheid. De Haagse steun aan het EPTA-programma was dan ook ingegeven door de wens tot behoud van de traditionele positie van Nederland als middelgrote mogendheid in Azië. Door zich een prominente plaats te verwerven in het nieuwe VN-programma kon Nederland iets van het beschadigde blazoen repareren – en tevens mogelijke nieuwe exportmarkten verkennen, want ook hier gingen de spreekwoordelijke koopman en de dominee hand in hand. Bovendien opende het VN-programma in potentie een nieuwe, politiek neutrale weg voor het behoud

Bestrijding van 'armoede' kwam niet voor in de nota waarin de voornemens werden vastgelegd

van de economische banden met Indonesië. In hetzelfde kader streefde Den Haag naar aansluiting bij het Colombo Plan, dat naast het VN-programma onder Brits-Australische hegemonie werd opgezet ter bevordering van de ontwikkeling van de nieuwe staten in Azië.

De beginjaren van de hulpverlening kenmerkten zich door hoge verwachtingen van elkaar beconcurrerende hulpgevendende landen, die via technische hulp – en meer bepaald via bureaus van raadgevende ingenieurs – de behartiging van hun eigen economische belangen nastreefden. Technische

hulp werd gezien als middel voor economische penetratie, parallel aan de vroegere koloniale verhoudingen.⁹ De (ex-)koloniale verhoudingen bleven tot in de jaren zestig dominant. Dat gold zowel de beleidsinspanningen, als de geldstromen. Het Nederlandse beleid week hier niet af van dat van andere landen met een koloniale traditie. In de periode tot 1962 omvatte de hulp aan de eigen overzeese gebieden het viervoudige van de hulp die aan multilaterale VN-programma's werd besteed.¹⁰ I.N.Th. Diepenhorst, namens de CHU de eerste staatssecretaris voor de hulpverlening, tekende in dit verband uit de mond van de minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns op: "... je moet goed onthouden dat er maar één leidraad is: het Ned. belang en verder helemaal niets anders (zo ook bij ontw.hulp: meer dan eens gezegd dat hij en ook Joan Witteveen dat klinkklare nonsens en weggegooid gelden vinden, maar dat het nu eenmaal niet anders kan omdat het Parlement er op aandringt)."¹¹

'Trade, not aid'

Niettemin kwam hierin geleidelijk verandering na de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië in 1963. Het vormde tevens een omslagpunt in het denken over ontwikkelingshulp. Waar deze tot dan toe vooral was gegrondvest op internationaal-politieke overwegingen en exportbevordering, verschoof het accent nu naar het ontwikkelen van gedachten over de hulpverlening zelf. Een en ander was mede het gevolg van ontwikkelingen in eigen land, waar de opkomst van particuliere organisaties die (met een beroep op financiële steun van de overheid) directe hulp wilden bieden, ertoe leidde dat Nederland ook eigen bilaterale programma's startte, waarin de hulpinspanningen duidelijker zichtbaar konden worden gemaakt dan het geval was met de bijdragen via de VN. Bij die veranderingen paste een wijziging van de organisatorische opzet en de politieke sturing van de hulpverlening. Nadat het beleidsterrein in november 1963 een eigen bewindsman had gekregen in de persoon van staatssecretaris Diepenhorst, werd in april 1964 bij Buitenlandse Zaken een Directoraat-

Generaal Internationale Samenwerking ingericht. Aldus werd de hulpverlening binnen de overheid geïnstitutionaliseerd, al kwam er geen eigen departement en bleef de ontwikkelings-samenwerking een onderdeel van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het budget zou grosso modo van jaar tot jaar toenemen; het deel daarvan dat werd besteed aan de eigen overzeese gebieden daalde.¹²

Centraal in het nieuwe beleid stond de notie dat economische ontwikkeling het best kon worden bevorderd door (vrij)handel. In dit opzicht sloot het ontwikkelingsbeleid aan bij de bredere handelspolitiek van Nederland. Als exporteconomie had Nederland belang bij het verlagen van de handelsbarrières. Ook in EEG-verband pleitte Den Haag voor het slechten van tariefmuren. In 1964 kwam er een eigen programma voor het bevorderen van handelscontacten met ontwikkelingslanden. Nederland was daarnaast een voorstander van het aangaan van blijvende relaties van de EEG met geassocieerde ontwikkelingslanden en van overleg op multilateraal niveau via het nieuwe VN-forum United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). 'Trade, not aid', was ook het motto van de eerste UNCTAD-conferentie, die in 1964 in Genève werd gehouden. Tevens profileerde Nederland zich als een prominent lid van het sinds 1962 opererende Development Assistance Committee (DAC) van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO).

Bij deze internationale zichtbaarheid paste dat Nederland vooraan liep bij het implementeren van de in 1961 door de VN aanbevolen richtsnoer tenminste 1% van het nationaal inkomen te reserveren voor ontwikkelingshulp. Dit bleek voor de meeste landen problematisch. Nog in 1986 herinnerde Nederland er in het DAC aan dat de leden in 1961 een commitment waren aangegaan inzake spoedige implementatie van deze doelstelling.¹³ Zelf legde Den Haag zich al in juli 1966 vast om dit percentage in vier jaar tijd te realiseren.¹⁴ Het paste in de toegenomen publieke perceptie inzake ontwikkelingsproblematiek, waarin met name de media een grote rol speelden. In de tweede helft jaren zestig waren de sociale aspecten van onderontwikkeling nadrukkelijk en vaak in het nieuws. Op de golven van de tijd werd ontwikkelingssamenwerking een prestigieus beleidsterrein, waarbinnen de aandacht zich concentreerde op de inrichting van internationaal-economische structuren.

Nederland gidsland?

In 1973 deed het nieuwe kabinet Den Uyl, met daarin de onnipresente Jan Pronk (PvdA) als minister voor Ontwikkelings-samenwerking, hier nog een schepje bovenop. In de regeringsverklaring werd opgenomen dat het hulpvolume naar anderhalf procent van het nationaal inkomen diende te worden getild, te bereiken in 1976.¹⁵ Pronks streven was om niet langer in te zetten op het stimuleren van de macro-economische ontwikkeling, maar om de hulp vooral ten goede te laten komen aan de minstbedeelden in die landen. Om dit te bereiken wilde hij maatschappelijke groepen nadrukkelijker bij de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking betrekken. Voor het eerst werd armoedebestrijding expliciet tot een van de

hoofddoelen van de ontwikkelingssamenwerking. In de memorie van toelichting op zijn begroting voor 1975 formuleerde Pronk drie criteria voor hulp: de mate van armoede; de specifieke ongedekte behoefte aan hulp; de mate waarin een sociaal-politieke structuur aanwezig was die een beleid mogelijk maakte dat werkelijk op verbetering van de situatie in eigen land was gericht en waarborgde dat de hulp ten goede kwam aan de gehele samenleving. Bij dit laatste punt behoorde nadrukkelijk ook het respecteren van de mensenrechten.¹⁶ In april 1975 kondigde hij aan de helft van de totale hulpverlening te willen gebruiken om rechtstreeks de massale armoede in de Derde Wereld aan te pakken, liever dan deze via op investeringen gerichte hulpverlening te bestrijden.¹⁷ Het paste in de progressieve tijdgeest die het kabinet had voortgebracht en waarin ontwikkelingssamenwerking in toenemende mate onderwerp was van maatschappelijke betrokkenheid (zie ook de bijdrage van Mari Smits). Aldus werd de binnenlandspolitieke context van het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid onderstreept.

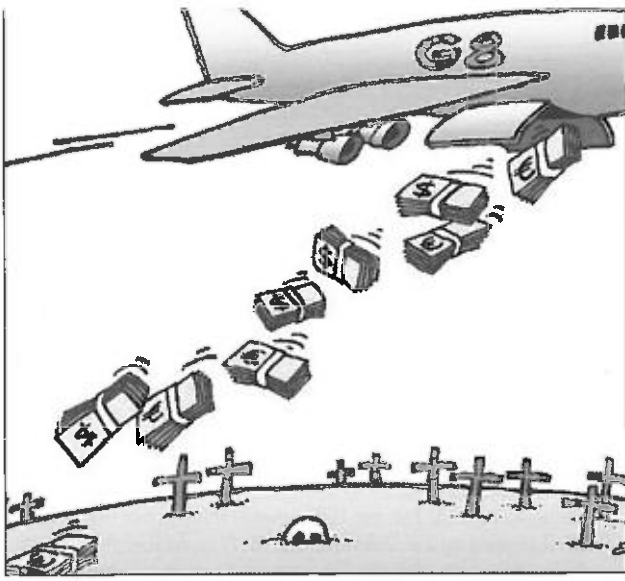
De politieke keuzes van Pronk maakten dat Den Haag zich in internationaal verband nadrukkelijker ging profileren. Door het kabinet en door de pers werd Nederland graag als 'gidsland' gepresenteerd dat een brugfunctie kon vervullen tussen de westerse landen en de ontwikkelingslanden. In VN-verband legde Pronk veel nadruk op collectieve economische veiligheid en de noodzaak te komen tot structuurwijzigingen in de bestaande economische en monetaire stelsels in de wereld ten gunste van ontwikkelingslanden.¹⁸ De mede door hem nagestreefde Nieuwe Internationale Economische Orde (NIEO) kwam echter niet van de grond. De meeste geïndustrialiseerde landen kwamen niet verder dan lippendienst aan de NIEO, maar waakten onderwijl over hun eigen economische belangen.

Nederlands bedrijfsleven

Deze belangen kwamen rond 1980 nog nadrukkelijker in beeld als gevolg van de internationaal optredende economische stagnatie. Ook Nederland ontkwam daar niet aan. On-

Palais des Nations, Genève

der deze omstandigheden wonnen internationaal-politieke aspecten in de ontwikkelingssamenwerking verder aan belang. Als deelnemer aan een groeiend aantal internationale fora voor overleg, werd de eigen speelruimte voor Nederland om vanuit Den Haag bepaalde beleidsdoelen te verwezenlijken kleiner. Een Nederlands voorstel om de armste landen extra hulp te verlenen werd met reserve ontvangen. Nederland slaagde er niet in steun te verwerven voor dit plan.¹⁹ Het Haagse hulpbudget kwam intussen onder druk te staan. Het kabinet had in maart 1980 besloten om de begroting voor Ontwikkelingssamenwerking te handhaven op anderhalf procent van het netto nationaal inkomen, maar bij krimpende bestedingen betekende dit de facto een teruggang.²⁰ Het beleid van Pronks opvolger Jan de Koning (CDA) ken-

Technische hulp werd gezien als middel voor economische penetratie, parallel aan de vroegere koloniale verhoudingen

merkte zich door een accentuering van het praktisch haalbare, een verdere borging van het beleid in de Nederlandse samenleving, en nadruk op uitvoeringsaspecten van de hulp. Economische belangen kregen meer gewicht. Het uitte zich in initiatieven het bedrijfsleven nauwer te betrekken bij het hulpbeleid.²¹ In het kabinet werd afgesproken 100 miljoen gulden in te zetten voor de co-financiering van projecten in ontwikkelingslanden in samenwerking met het bedrijfsleven.²²

Om deze verschuivingen te rechtvaardigen richtte het zeer betrokken maatschappelijk middenveld, plaatste De Koning de armoedebestrijding nadrukkelijker op de agenda. Expliciet ging de regering streven naar "het zo snel en zo direct mogelijk verlichten van het lot van de vele honderden miljoenen mensen die momenteel niet aan een minimum-bestaansbasis toekomen."²³ De particuliere medefinancieringsorganisaties kregen hierbij een belangrijke rol toegedicht. Als erkenning voor hun bijzondere vermogen de doelgroepen van het Nederlandse beleid – de armste geledingen van de samenleving in ontwikkelingslanden – te bedienen ging hun budget in 1982 omhoog.²⁴

Onder Eegie Schoo, die datzelfde jaar aantrad als eerste VVD-minister op Ontwikkelingssamenwerking, kwam het eigen,

Nederlandse economische belang bij de hulpverlening nog nadrukkelijker in beeld. In 1983 werd overeenkomstig het regeerakkoord een poging gedaan de coördinatie tussen Ontwikkelingssamenwerking en de naast betrokken departementen van Buitenlandse Zaken, Economische Zaken, Financiën, en Landbouw en Visserij te versterken.²⁵ Gedacht werd aan de verruiming van gemengde kredieten ter bevordering van de export naar ontwikkelingslanden, waarmee eerder in 1979 een begin was gemaakt.²⁶ De aandacht in de hulpverlening werd nog meer geconcentreerd op landen waarmee Nederland langdurige en intensieve relaties wenste te onderhouden.²⁷ Binnen die context werd het beleid toegespitst op economische verzelfstandiging van ontwikkelingslanden en op de bevordering van de positie van de armste segmenten van de bevolking als doelgroepen.²⁸

Nieuwe initiatieven

Schoos opvolger, Piet Bukman (CDA), werd met dezelfde onderwerpen geconfronteerd. Hij koos ervoor de efficiëntie van het beleid te verhogen door stroomlijning van de landenprogramma's, aanpassing van de door Schoo ingestelde sectorprogramma's zoals dat voor de Plattelandsontwikkeling, eenvoudiger procedures, donorcoördinatie en meer uitbesteding van hulp aan particuliere organisaties.²⁹ Ook bij hem stond de noodzaak tot het voeren van een coherent beleid inzake structurele armoedebestrijding hoog op de agenda. Toch vormde armoedebestrijding ook onder Bukman geen centraal thema in het beleid, dat primair gericht was en bleef op macro-economisch niveau en op handelsstructuren en in de jaren tachtig gedomineerd werd door de financiële problematiek van wat te doen aan de explosief toegenomen schulden van de ontwikkelingslanden.

Het Nederlandse beleid sloot grotendeels aan bij de internationale tendens gericht op het beter doen functioneren van de marktsector in ontwikkelingslanden. Daarvan moest Nederland zelf ook profiteren. De premisse was dat economisch herstel in de geïndustrialiseerde wereld ook in het belang was van ontwikkelingslanden. Er kwam bovendien ruimte voor nieuwe initiatieven, bijvoorbeeld van lagere overheden die rechtstreekse samenwerkingsverbanden aangingen met *counterparts* in ontwikkelingslanden. Zulke projecten vonden een plaats naast de inspanningen van de traditionele medefinancieringsorganisaties.³⁰ De inbedding van het beleidsterrein in de samenleving werd op die manier verder versterkt. Niettemin bleef ook aan het einde van de jaren tachtig nog onzichtbaar dat zo'n 50 procent van de totale middelen voor ontwikkelingssamenwerking op de een of andere manier terugvloede naar Nederland.³¹ Dit ondanks een beleid dat al enkele decennia ontbinding van de hulp voorstond.

Conclusie

De ontwikkeling van het beleidsterrein overziend, kan worden gesteld dat de beleidsinspanning op het gebied van ontwikkelingssamenwerking als nieuw onderwerp in de internationale betrekkingen zich niet dáár concentreerde waar men deze zou verwachten. Voordehandliggende onderwerpen als

de bestrijding van armoede, waar de ontwikkelingshulp in 1949 om begonnen was, legden het in de internationale context waarin het beleid tot uitvoer moest worden gebracht af tegen aandachtsgebieden die dichter tegen de tradities van de internationale politieke en economische betrekkingen aan lagen, zoals de ordening en aanpassing van economische structuren en de inrichting van de wereldhandel. Een en ander maakte de ontwikkelingssamenwerking als beleidsterrein steeds minder overzichtelijk. In Den Haag vertaalde zich dit in een door de jaren heen steeds preciezer definiëren en categoriseren van beleidsaspecten. Het vormde de administratieve vertaling van de behoefte aan meer grip, die leek toe te nemen met het uitblijven van algemeen waarneembare resultaten.

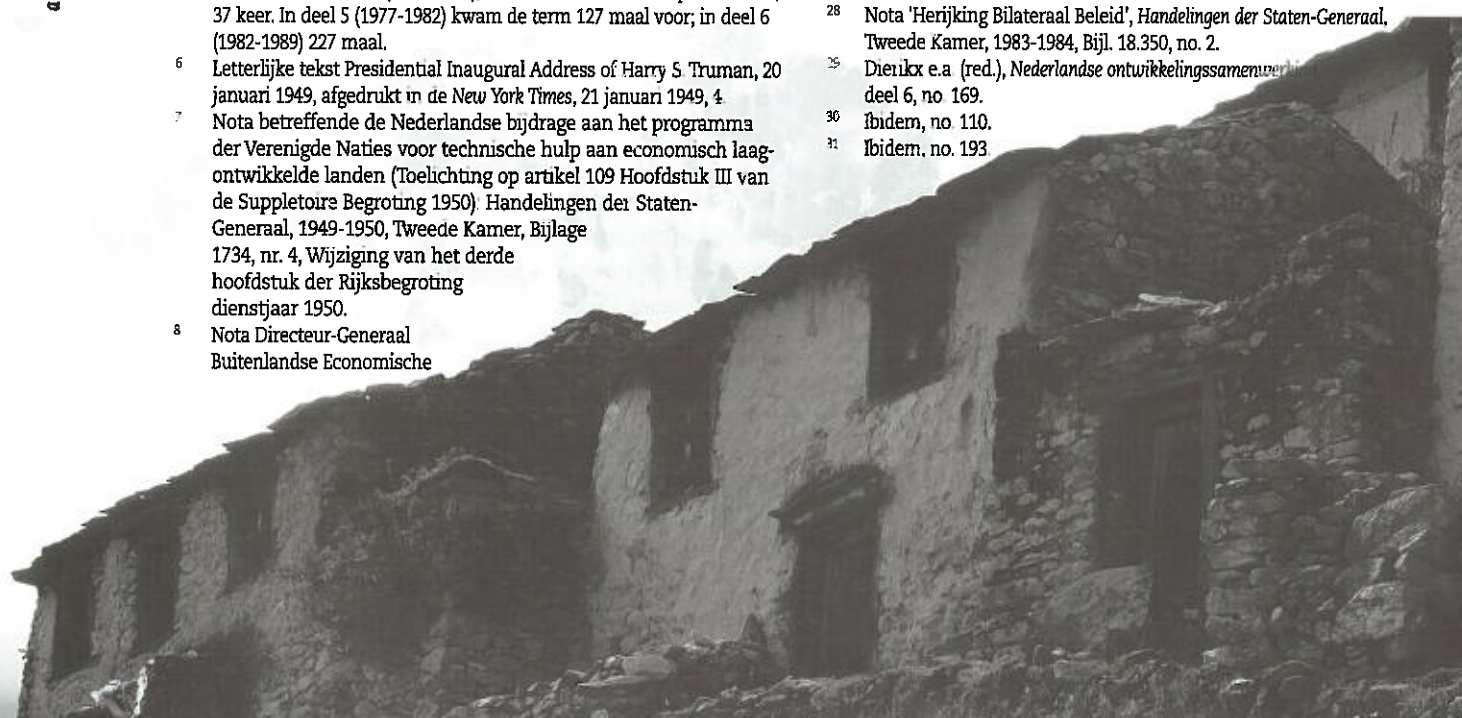
Personalia:

Dr. Marc Dierikx (1957) studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. In 1988 promoveerde hij daar op het proefschrift *Begrensde horizons. De internationale burgerluchtvaartpolitiek van Nederland in het interbellum*. Sinds 1998 is hij werkzaam bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis als projectleider van de bronnenpublicatie *Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking (1998-2008)* en sinds 2008 als projectleider *Nederlands Europeabeleid*.

Noten:

- 1 In arren moede wordt hier gebruikt in de volgens de Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Letteren oorspronkelijke betekenis van verdwaald, het spoor bijster, buiten zich zelve van aandoening of hartstocht: http://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/stoe002nede01_01_0117.htm
- 2 Tobias Reijngoud, *Ontwikkelingssamenwerking in 2 uur en 53 minuten. De zin & onzin, de achtergronden, de spelers en de toekomst* (Utrecht: Kosmos Uitgevers, 2009) 12.
- 3 M.L.J. Dierikx e.a. (red.), *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*. Bronnenuitgave, dl. 1, 1945-1963 (Den Haag 2002) no. 94.
- 4 Overzicht activiteiten en resultaten 1e departementale ad hoc groep inzake voorbereiding 7e SAVVN, april 1975. BuZa, code 999 (VN), 1975-1984, 999.213, inv.no. 398.
- 5 Illustratief voor de geschetste ontwikkeling, was het gebruik van de term 'armoede' in de belangrijkste beleidsstukken, zoals geselecteerd voor de RGP-bronnenserie. In deel 1 (1945-1963) kwam de term viermaal voor; in deel 2 (1964-1967) slechts één maal; in deel 3 (1967-1973) zeven keer; in deel 4 (1973-1977), het eerste ministerschap van Pronk, 37 keer. In deel 5 (1977-1982) kwam de term 127 maal voor; in deel 6 (1982-1989) 227 maal.
- 6 Letterlijke tekst Presidential Inaugural Address of Harry S. Truman, 20 januari 1949, afgedrukt in de *New York Times*, 21 januari 1949, 4.
- 7 Nota betreffende de Nederlandse bijdrage aan het programma der Verenigde Naties voor technische hulp aan economisch laagontwikkelde landen (Toelichting op artikel 109 Hoofdstuk III van de Suppletore Begroting 1950). *Handelingen der Staten-Generaal, 1949-1950, Tweede Kamer, Bijlage 1734, nr. 4, Wijziging van het derde hoofdstuk der Rijksbegroting dienstjaar 1950*.
- 8 Nota Directeur-Generaal Buitenlandse Economische

- Betrekkingen Speekenbrink aan minister van Economische Zaken (Van den Brink), 23 september 1949: NOS, deel 1, no. 30.
- 9 Dierikx e.a. (red.), *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 1, no. 97.
- 10 J.A. Nekkers, P.A.M. Malcontent (red.), *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, 1949-1999* (Den Haag: Sdu, 1999) 19 inleiding.
- 11 Dagboek aantekening I.N.Th. Diepenhorst, 26 januari 1965: NA, 2.21.052 (Arch. Diepenhorst), inv.nr. 152. Witteveen, eveneens genoemd in het citaat, was op dat moment minister van Financiën.
- 12 Nekkers en Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingshulp*, 393-395
- 13 Memorandum L.M.P.M. van Ulden met richtlijnen inz. DAC High Level Meeting op 2 en 3 december 1985, 27 november 1985: Arch. BuZa, OESO 1985-1994, 996.231.1, inv.no. 47; memorandum F.V.G. Bevort inz. voorstellen voor Nederlandse initiatieven op DAC High Level Meeting, 16 september 1986: Arch. BuZa, OESO 1985-1994, 996.231.1, inv.no. 48.
- 14 'Nota hulpverlening aan minder ontwikkelde landen' (Den Haag: ministerie van Buitenlandse Zaken, 1966), 114-115. Zie: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Ontwikkelingssamenwerking1949-1980/pdfs/nota1966.pdf>.
- 15 Regeringsverklaring premier Den Uyl in de Tweede Kamer, 28 mei 1973. *Handelingen der Staten-Generaal 1972-1973, Tweede Kamer, Handelingen 1573*.
- 16 *Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, 1974-1975, Bijlage 13100, Hoofdstuk V, no. 2, 76*. Deze criteria waren, in algemenere termen gesteld, eerder al aangekondigd in de Memorie van Toelichting op de begroting voor 1974: *Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, 1973-1974, Bijlage 12600, Hoofdstuk V, no. 2, 30*.
- 17 Overzicht activiteiten en resultaten 1e departementale ad hoc groep inzake voorbereiding 7e SAVVN, april 1975. BuZa, code 999 (VN), 1975-1984, 999.213, inv.no. 398.
- 18 Ontwerp-richtlijnen koninkrijksdelegatie 28e zitting AVVN, 24 augustus 1973. NA, 2.02.05.02 (Arch. MR), inv.no. 1230 (31-08-1973, #5).
- 19 Memorandum DIO/HG voor briefing Van den Broek en Lubbers inz. problemen van de wereldeconomie, 25 februari 1983: Arch. BuZa, code 996 (UNCTAD), 1975-1984, 996.4, inv.no. 142.
- 20 Notulen ministerraad, 3 maart 1980 (agendapunt 4d); notulen ministerraad 7 maart 1980 (agendapunt 8): NA, 2.02.05.02 (Archief MR).
- 21 Dierikx e.a. (red.), *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 4, no. 6.
- 22 Conclusies beleidsvergadering DGIS, 27 juni 1978: Buza, archief SNV/NA, 1965-2001, inv.no. 609.
- 23 Nota *Ontwikkelingssamenwerking in wereldeconomisch perspectief*, p. 33 en 36.
- 24 Dierikx e.a. (red.), *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 5, no. 253.
- 25 Dierikx e.a. (red.), *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 6, no. 12.
- 26 Ibidem, no. 2.
- 27 Ibidem, no. 34.
- 28 Nota 'Herijking Bilateraal Beleid', *Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, 1983-1984, Bijl. 18.350, no. 2*.
- 29 Dierikx e.a. (red.), *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 6, no. 169.
- 30 Ibidem, no. 110.
- 31 Ibidem, no. 193.

Nederland behoort tot de eerste landen die ontwikkelingshulp begonnen te geven. Vanaf de jaren zestig kreeg de ontwikkelingssamenwerking een redelijke omvang en vond een eerste evaluatie van de Nederlandse hulp plaats. Sinds de jaren zeventig is ontwikkelingssamenwerking een stevig verankerd onderdeel van het buitenlandse beleid, kritisch gevolgd door allerlei maatschappelijke organisaties. De eerste minister voor Ontwikkelingssamenwerking, Theo Bot, trad halverwege de jaren zestig aan. Sindsdien zaten negen ministers op deze stoel, voor het merendeel CDA'ers. Maar de langstzittende was een PvdA'er, Jan Pronk, die in drie kabinetten terugkwam. Pronk was ook de eerste die midden jaren zeventig een begin maakte met de systematische evaluatie van de Nederlandse hulp door de oprichting van een evaluatiedienst. Ondertussen ontwikkelde het beleid zich en veranderden motieven en achtergronden van de hulp. Waar het economische eigenbelang in de beginperiode sterk overheerste, verdween dat geleidelijk aan steeds meer op de achtergrond. Daarbij komt dat Nederland misschien een klein land is in een grote wereld, maar als donor meetelt door het volume van zijn bijdrage.

Helpt de Nederlandse hulp?

Een korte geschiedenis

– door Paul Hoebink –

In de periode 1945-1965, de schemerzone tussen koloniaal beleid en de formulering van een nieuw beleid, ging het bij de Nederlandse hulp nog slechts om kleine bedragen en een klein programma, vooral gericht op de koloniën, Nieuw-Guinea en Suriname, en gaf het technische assistentie voor de VN. Het ging ook om multilaterale hulp, want zo werd in de tweede nota over ontwikkelingssamenwerking van 1956 gesteld, Nederland heeft nog “steeds de voorkeur gegeven aan een multilaterale benadering”. Ondertussen was er van werkgemerszijde echter forse druk gekomen om meer bilaterale hulp te gaan geven, omdat de werkgevers vreesden voor een verslechterde concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven. In 1965 was in het kabinet-Cals voor het eerst plaatsgemaakt voor een ‘Minister zonder Portefeuille belast met de aangelegenheden betreffende de hulp aan ontwikkelingslanden’, zoals de officiële titel luidde, namelijk minister Bot. In 1966 kwam deze met de eerste grote nota over het ontwikkelingsbeleid. Aan de voor- en nadelen, de weerstanden bij vorige regeringen tegen bilaterale hulp werd geen enkele aandacht besteed.

Dit is het eerste keerpunt in het Nederlandse ontwikkelingsbeleid: de werkgeversorganisaties kregen met hun notities op nagenoeg alle door hen ingebrachte punten hun zin. De bilaterale hulp werd aanzienlijk verhoogd (van 4,5 miljoen gulden in 1965 naar 328 miljoen in 1972; in 1968 was de bilaterale hulp groter dan de multilaterale) en waren de door hen gevraagde projectvormen in het hulpprogramma opgenomen. Het grootste deel van die bilaterale hulp, de financiële hulp,

werd beheerd door Economische Zaken. Deze financiële hulp was gebonden aan besteding bij het Nederlandse bedrijfsleven en werd zodoende uitgegeven aan orders bij een kleine groep Nederlandse bedrijven.¹

De opvolger van Bot was Udink. Een CHU'er en directeur van de Centrale Kamer voor Handelsbevordering en een ‘geroutineerde en gerespecteerde verdediger van exportbelangen’. In het kabinet-Biesheuvel, dat in 1971 aantrad, werd Udink gepromoveerd naar een ‘zwaardere’ ministerspost, die van Volkshuisvesting. Boertien, een voormalige bedrijfsjurist van Philips, bezette Ontwikkelingssamenwerking te kort om indruk achter te laten.

Kabinet-Den Uyl

Na een lange formatie kwam in 1973 het kabinet-Den Uyl aan het bewind. Pronk, leerling van econoom Jan Tinbergen, werd als vertegenwoordiger van Nieuw Links de nieuwe minister voor Ontwikkelingssamenwerking. Nog voor hij op zijn ministerszetel zat, had Pronk zijn eerste overwinning al binnen: hij kreeg de verantwoordelijkheid over het consortia- en hulp-groepenbeleid en over de financiële hulp, die van de begroting van Economische Zaken naar die van Ontwikkelingssamenwerking verhuisde. Dat was feitelijk het resultaat van de eerste grote evaluatie van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Daarin was scherpe kritiek geuit op de manier waarop de Stichting Nederlandse Vrijwilligers² functioneerde, maar vooral ook op de manier waarop Economische Zaken met de financiële hulp omging.³ Economische Zaken ging met bood-

schappenlijstjes op pad, waarin bijna dwingend werd aangegeven welke goederen en machines het hulpontvangende land van Nederland kon krijgen.

In de Nota Bilaterale Ontwikkelingssamenwerking zette Pronk voor het eerst de nieuwe doelstellingen en vormgeving voor en van het ontwikkelingsamenwerkingsbeleid uiteen. We kunnen hier spreken van het tweede keerpunt binnen de Nederlandse ontwikkelingsamenwerking, omdat "nu eindelijk het Nederlandse ontwikkelingsbeleid zeer expliciet wordt geformuleerd".⁴ Toch zat Pronk met een grote handicap. De Nederlandse hulp bleef gebonden. Dat betekende dat er voor de snel stijgende begroting ook projecten gevonden moesten worden waarbij het Nederlandse bedrijfsleven kon worden betrokken. In principe betekent dit dat niet de vraag van ontwikkelingslanden en hun behoeften voorop stonden, maar de aanbodzijde, dat wat de donor te leveren had. De Nederlandse handel met ontwikkelingslanden bedroeg nog niet de helft van het gemiddelde van andere rijke landen en wat ons land exporteerde, waren veelal voedselproducten zoals zuivel en eieren. Het aanbodpakket van Nederlandse bedrijven was dus feitelijk voor ontwikkelingslanden van gering belang en te klein. Het ging om suiker- en melkfabrieken van VMF-Stork, Fokker-Friendships, medische apparatuur van Philips,

DAF-vrachtwagens, baggerschepen, landbouw- en veeteeltprojecten, adviesdiensten van een paar ingenieursbureaus, en later ook kunstmest. De hulp werd dan ook uitermate kritisch gevolgd door bijvoorbeeld de Nederlandse Raad van Kerken, die een onderzoek naar de Nederlandse hulp in Colombia liet uitvoeren.⁵ De kritiek was dat er bij de hulp veel te weinig rekening werd gehouden met de armsten. Tevens kwam het onderzoeksbureau Stichting Onderzoek Multinationale Onder-

Daarbij komt dat Nederland misschien een klein land is in een grote wereld, maar als donor meetelt door het volume van zijn bijdrage

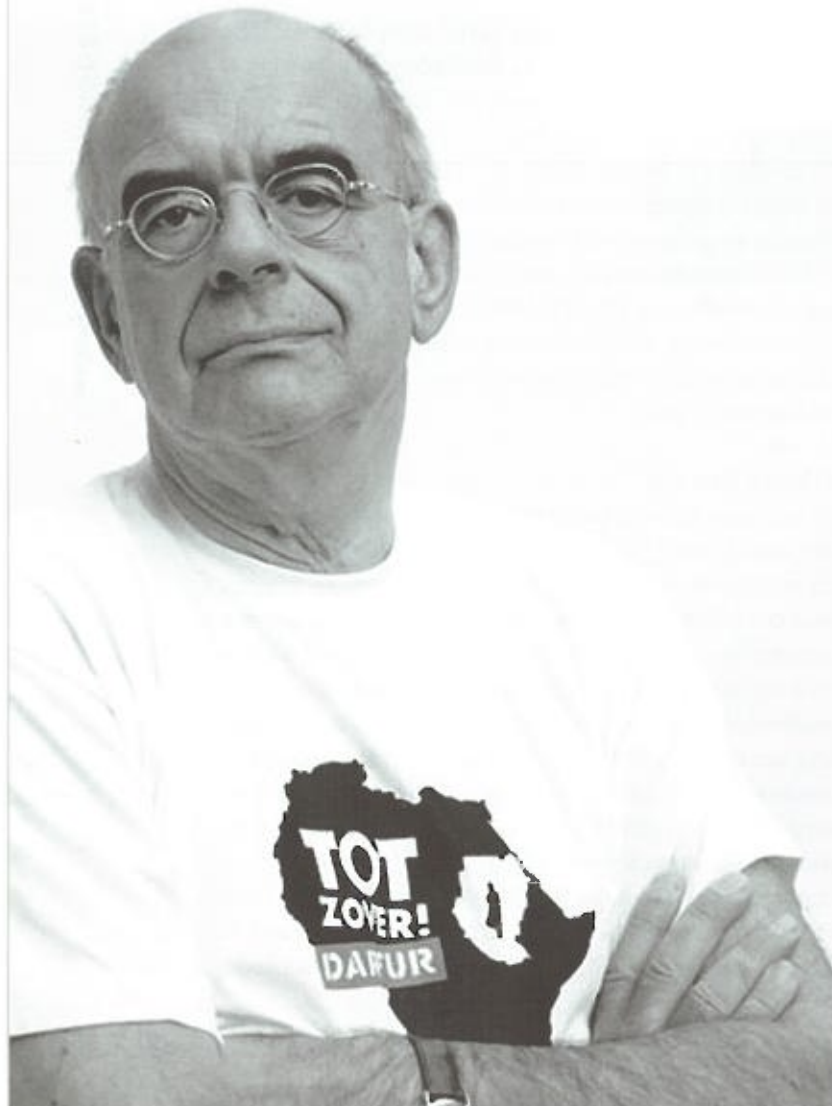
nemingen (SOMO) tot stand, dat vooral in de jaren tachtig een aantal kritische publicaties het licht deed zien.⁶ Overigens lag het accent bij de publicaties van SOMO meer op het feit dat vooral het Nederlandse bedrijfsleven profiteerde van de hulp, dan op de vraag of de hulp (desalniettemin) effectief was. Opmerkelijk genoeg was er geen kritisch onderzoek in deze jaren vanuit wetenschappelijke hoek. Er is bij de Nederlandse universiteiten en onderzoeksinstituten altijd relatief weinig belangstelling geweest voor het Nederlandse ontwikkelingsbeleid.

Ondertussen was de door Pronk opgerichte Inspectie (IOV) van start gegaan onder de energieke leiding van directeur Kramer.⁷ Geleidelijk aan rolden daar zeer kritische beschouwingen uit. Dat betrof bijvoorbeeld de leverantie van apparatuur aan Indonesische ziekenhuizen. De kritiek was dat de apparatuur niet aangepast was aan de Indonesische situatie, dat er geen aandacht was voor de opleiding van onderhoudspersoneel, dat de hoge stroomprijzen de kosten van verpleging opjoegen, en dat het investeren in ziekenhuizen sowieso niet de meest geschikte manier was om de armen bij hun gezondheidsproblemen te helpen.⁸

De Koning en Van Dijk

In 1977 won de PvdA de verkiezingen, maar desondanks kwam er een kabinet bestaande uit de VVD en het CDA. In het kabinet-Van Agt I verscheen de latere CDA'er, afkomstig uit de ARP-flank De Koning op de post voor ontwikkelingsamenwerking. In de regeringsverklaring kondigde de nieuwe regering aan, dat "op het gebied van ontwikkelingsamenwerking meer dan voorheen zou worden samengewerkt met particuliere organisaties en het bedrijfsleven".⁹ Wat minister De Koning echter niet lukte, was het bedrijfsleven tot grotere activiteit stimuleren. De Koning had het overleg met het bedrijfsleven, naar eigen zeggen "geïntensiveerd". Een tweetal jaren later toonde de minister zich uitermate teleurgesteld over de reacties die hij van de zijde van het bedrijfsleven had gekregen. Er was "vrijwel geen enkel initiatief" voorgelegd en er waren "geen plannen gepresenteerd".¹⁰

In deze periode waren twee zaken van betekenis voor de ef-

Jan Pronk

activiteit van de hulp, namelijk dat de hulp onder De Koning gedeeltelijk ontbonden werd, zodat die niet alleen besteed kon worden in Nederland, maar ook in ontwikkelingslanden. Dat betekende dat er ook hulp gegeven kon worden in de hulpontvangende landen zelf. Veel meer kon daardoor volstaan worden aan de behoeften van ontwikkelingslanden zelf. Een tweede belangrijk punt was, dat de wereldeconomie inmiddels in een recessie gekomen was en dat die ook sterk gevoeld werd in ontwikkelingslanden. Dat had tevens gevolgen voor de ontwikkelingssamenwerking, omdat deze meer en meer het karakter kreeg van 'economische noodhulp', programmahulp genoemd, omdat ze bedoeld was om economische herstelprogramma's te financieren. Voor de Nederlandse hulp hield dit in dat in deze lange periode tot ver in de jaren negentig voor essentiële importen werden betaald. Dat konden voedsel of medicijnen zijn, maar ook bijvoorbeeld kunstmest en poot aardappelen. Ook deze hulp kreeg kritiek, bijvoorbeeld omdat de kunstmest niet per se bij arme boeren terecht kwam, maar daar kan veel minder van absolute mislukkingen gesproken worden en in die zin was ze effectiever dan de gebonden projecthulp.¹¹

Een VVD-minister

Na een korte periode met Kees van Dijk als minister in het kabinet-Van Agt-Den Uyl, verscheen er opnieuw een regeringscoalitie van CDA en VVD. In het regeerakkoord werd nadrukkelijk gesteld: "De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking zal moeten inspelen op de mogelijkheden en capaciteiten van de Nederlandse economie en samenleving"¹². Dit zou voor het beleid inhouden: "meer aandacht" aan de "verbreding van de ontwikkelingsrelatie en aan de ontwikkelingsrelevante exportbevordering". De stem van de VVD klonk duidelijker door in deze regels dan bij eerdere kabinetten met de VVD het geval was geweest. De voorzitter van de Emancipatieraad, Eegje Schoo, werd de nieuwe minister. In haar in 1984 gepresenteerde 'Herijkingsnota' voegde ze de dubbele doelstelling van De Koning en Van Dijk samen tot één doel-

stelling: structurele armoedebestrijding, "een blijvende verbetering van de omstandigheden waarin de meerderheid van de bevolking in ontwikkelingslanden leeft".¹³ In de praktijk betekende dit echter dat ze alle aandacht gaf aan economische verzelfstandiging en kwam er van armoedebestrijding weinig terecht. Op deze nota brak een storm van kritiek los, die vooral gericht was op de grote rol van het bedrijfsleven in het hulpprogramma en het in de praktijk laten vallen van de armoedebestrijding als tweede doelstelling. Waar de minister 'particuliere sector' schreef, leek alleen 'het bedrijfsleven' be-

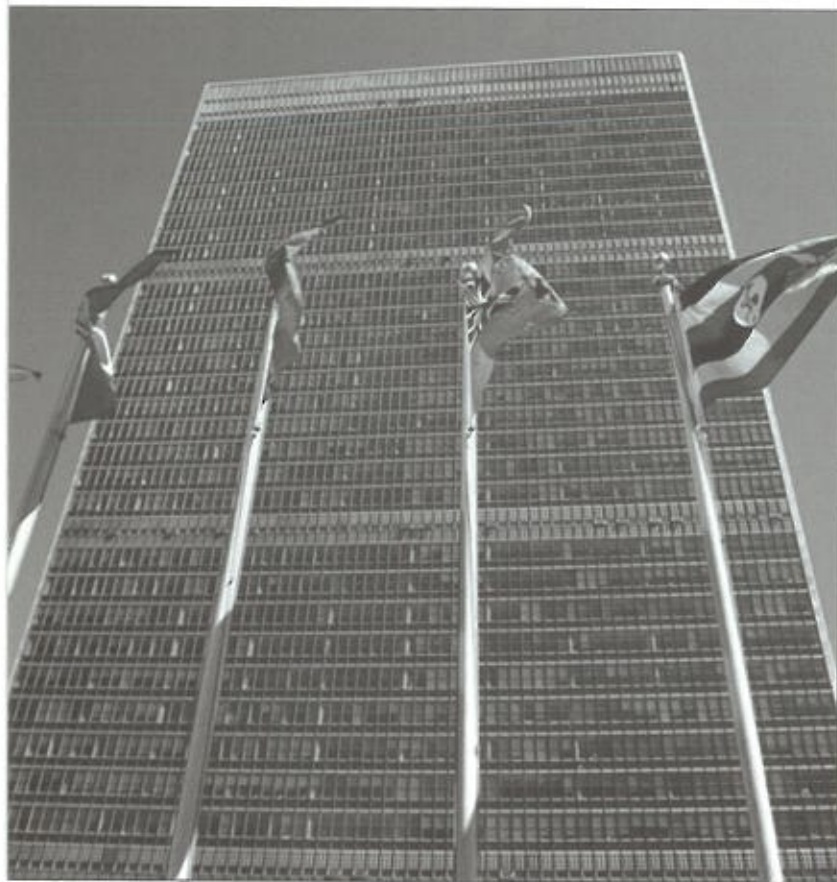
De kritiek was dat er bij de hulp veel te weinig rekening werd gehouden met de armsten

doeld te zijn, zo meenden politici en ontwikkelingsdeskundigen. Gesuggereerd werd dat het Nederlandse ontwikkelingsbeleid terugkeerde naar de jaren zestig en dat door de verandering in het hulpbeleid er weer meer 'witte olifanten'¹⁴ met Nederlandse hulp gelden in ontwikkelingslanden neergezet zouden gaan worden.

Incidenteel kon de minister de wens om het bedrijfsleven meer bij de hulp te betrekken wel vormgeven (zoals bij de leverantie van baggerschuiten aan India en het Maritiem Plan Indonesië), maar ze had – zoals boven gesteld – het economische tij tegen voor dit type projecten. Bovendien konden ambtenaren met evaluaties in de hand steeds beter wijzen op wat niet werkte en dat maakte het voor de minister moeilijk om toch de door haar gewenste projecten door te zetten.

In juli 1986 trad het tweede kabinet-Lubbers aan. Het CDA kon de verkiezingsnederlaag van de VVD omzetten in een extra ministerspost en dat werd Ontwikkelingssamenwerking. De nieuwe minister was CDA-voorzitter Bukman. Een sleutelwoord in zijn vocabulaire was het woord 'donorcoördinatie'. Hij hoopte via deze coördinatie de hulpverlening te verbeteren. Resultaten waren er op dit internationale vlak nauwelijks.

Een tweede element was de steun aan 'jonge democratieën', aan christendemocratische regeringen in Midden-Amerika en de Filippijnen. Ook op de in 1988 ontbrande discussie over de kwaliteit van de hulp reageerde de minister mat en de in juli 1989 uitgekomen 'kwaliteitsnota' gaf geen enkel antwoord op de in die discussie gestelde vragen.

De jaren negentig

In november 1989 trad het derde kabinet-Lubbers aan, samengesteld uit PvdA en CDA, met Jan Pronk voor de tweede maal op Ontwikkelingssamenwerking. Een drietal gebeurtenissen en ontwikkelingen bepaalde deze nieuwe dynamische periode in de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking: de publicatie van de nota 'Een wereld van verschil', de voortdurende pogingen om de begroting voor ontwikkelingssamenwerking verder uit te kleden en de stopzetting van de Nederlandse hulp aan Indonesië.

In augustus 1994 kwam er het zogenoemde 'Paarse Kabinet' onder leiding van PvdA-voorman Kok. Bij de kabinetsformatie kon men niet tot overeenstemming over de uitgaven voor het buitenlands beleid komen, dus werd er een herijking van het beleid aangekondigd. Vele vergaderingen en adviezen later, verscheen er uiteindelijk een uiterst magere Herijkingsnota (1995). Voor Ontwikkelingssamenwerking betekende deze exercitie een viertal zaken. Allereerst werd het totaal aan buitenlanduitgaven vastgesteld op 1,1% van het BNP, waarvan tussen de 0,75 en 0,85% bestemd zou zijn voor ontwikkelingshulp met een streven om de 0,8% te halen.¹⁵ Daarmee werd feitelijk de eerdere bezuiniging op ontwikkelingssamenwerking van 1992 hard vastgelegd. Op de tweede plaats vond er

een grote reorganisatie plaats, zowel wat betreft de inrichting van de begroting voor 1997, als het ministerie zelf. De begroting werd niet meer onderverdeeld naar een aantal kanalen, maar opgesplitst over een achttal thema's en bijbehorende themadirecties. Het maakte het programma moeilijk beheersbaar te maken. Bovendien werd het door de thematische invalshoek meer donorgestuurd dan ooit.

Verder meende de minister dat de projecthulp zoveel mogelijk moest worden afgebouwd: hij constateerde 'projectitis', een teveel aan allerlei typen van projecten. In plaats daarvan zou Nederland meer programmahulp moeten geven en meer moeten aansturen op *ownership* van lokale instanties. Ten

---

In de praktijk betekende dit echter dat ze alle aandacht gaf aan economische verzelfstandiging en kwam er van armoedebestrijding weinig terecht

---

slotte kondigde minister Pronk in de Memorie van Toelichting op de begroting van 1997 aan, dat Nederland de eerste donor zou zijn waarin het 20/20-principe zou worden gerealiseerd: bij de Sociale Top in Kopenhagen in 1995 konden donoren en hulpontvangende landen zich committeren aan een bedrag voor sociale basisvoorzieningen ter grootte van 20% van hun ontwikkelingshulp of van hun overheidsbudget.

Het sterk versnipperde beleid maakt het moeilijk goed zicht te krijgen op de effectiviteit van de Nederlandse hulp in deze periode. Evaluaties, zoals de landenstudie van de Nederlandse hulp aan Bangladesh,¹⁶ geven aan dat door de jaren heen de projecthulp duidelijk verbeterde en er meer aandacht was voor de positie van de armen, wat overigens bij de regering van Bangladesh veelal niet het geval was. Op de programma-hulp had de IOB – de opvolger van de IOV – al helemaal weinig kritiek, want die had Bangladesh door moeilijke periodes heen geholpen.

Eveline Herfkens en Agnes van Ardenne

In de zomer van 1998 trad in het tweede kabinet-Kok PvdA-er Eveline Herfkens aan. Even eerder had Herfkens gedroomd minister te worden in 1989, toen ze ook al door Kok was gevraagd, maar daarna toch door Pronk was vervangen. Als compensatie was ze zes jaar Nederlands bewindvoerder bij de Wereldbank. Herfkens kondigde direct aan dat zij de Nederlandse hulp wilde opschonen. Nederland gaf aan teveel landen hulp (meer dan 100 in kleine bijdragen, meer dan 50 met bedragen van meer dan een miljoen). Dat aantal, meende zij moest omlaag.¹⁷

In de zomer van 1999 kondigde de minister verder aan dat zij de uitzending van Nederlandse experts wilde beperken. Niet zozeer de omvang van deze beleidswijziging, als wel de wijze van aankondigen riep kritiek op: voor tv en radio kwam Herfkens met een serie clichébeelden van zwaar verdienende, door personeel bediende, aan het zwembad hangende deskundigen die arbeidsplaatsen van lokale deskundigen zouden

bezetten. De minister werd door de Kamer gedwongen om nieuwe rapportages en een nieuwe notitie.

De belangrijkste wijziging was echter dat de minister de projecthulp geheel afschafte. Voortaan zou Nederland alleen nog budgetsteun en sectorhulp geven. Op basis van een sectorprogramma bijvoorbeeld voor gezondheidszorg of onderwijs, zou Nederland dan een bedrag in de gezondheids- of onderwijsbegroting storten. De Nederlandse hulp, zo verordonneerde de minister, mocht naar niet meer dan drie, liefst maar twee sectoren gaan. Bij budgetsteun gaat er hulp naar de algemene begroting. Deze verandering werd van de ene op de andere dag ingevoerd. Onduidelijk is, hoeveel goedlopende projecten daardoor zijn beëindigd. Bij de sectorsteun was er bovendien weinig oog voor armoedebestrijding.¹⁸

Onder CDA'er Agnes van Ardenne veranderde er niet veel. De toon werd wat rustiger, de minister had wat minder aanva- ringen (behalve met de kortstondige VVD-woordvoerder voor ontwikkelingssamenwerking Ayaan Hirsi Ali). Op hoofdlijnen echter zette zij het beleid van Eveline Herfkens voort, vooral wat de hulpvormen betreft.¹⁹

Evaluaties geven aan dat het nieuwe Nederlandse beleid be- hoorlijk succesvol is. Dat geldt bijvoorbeeld voor de sterk ver- betterde toegang tot onderwijs in Oost-Afrika of de daling van kindersterfte door vaccinatiecampagnes. Dat is, zeker in de moderne ontwikkelingssamenwerking, niet alleen aan Ne- derland toe te schrijven, maar aan coalities van bilaterale do- noren en internationale organisaties. De evaluaties van die programma's zijn dan ook veelal gezamenlijke evaluaties. Op- merkkelijk is echter dat dit nauwelijks doordringt tot de Kamer en het publiek. Dat bleek bijvoorbeeld uit het debat over de Afrika-evaluatie van het IOB uit 2008.²⁰ In dat zeer uitgebreide rapport, waarop overigens op methodologische gronden ste- vige kritiek te leveren is,²¹ zijn de hoofdstukken over de ef- fecten van de Nederlandse hulp overwegend positief. Maar in het debat scheen het alsof de hulp een grote mislukking was. Het rapport uit kritiek op de totstandkoming van het beleid en scherpe kritiek op de wijze waarop met schuldkwijtschel- ding is omgegaan,²² maar geeft zeker geen voer voor diege- nen die de Nederlandse hulp willen afschaffen of halveren.

Conclusies

Er zijn vooral evaluaties en weinig onafhankelijke weten- schappelijke studies om de effectiviteit van de Nederlandse ontwikkelingshulp te bepalen. Zij geven aan dat door een aantal oorzaken de Nederlandse hulp in de afgelopen veer- tig jaar effectiever geworden is. Dat komt allereerst omdat de Nederlandse hulp geleidelijk aan ontbonden is van de ver- plichting deze te besteden in Nederland. Op de tweede plaats hebben evaluaties effect gehad op de interne organisatie van het ministerie, zowel eind jaren zeventig als in 1995. De eco- nomische situatie in ontwikkelingslanden (in de jaren tacht- ig), evaluaties en het internationale debat hebben hulpvor- men veranderd en deze efficiënter en effectiever gemaakt. De nieuwe aandacht voor armoedebestrijding en de sociale sec- toren en de Millennium Ontwikkelingsdoelstellingen bieden een set van internationale afspraken en een takenpakket die

uiteindelijk donoren dwingen meer te coördineren en te har- moniseren en zich te schikken naar procedures en plannen van hulpontvangers. Ontwikkeling is geen lineair proces, is vaak conflictueus, gaat met op- en neergang, met vallen en opstaan. Dat betekent dat armoede nog lang niet de wereld uit is, maar wel dat er grote stappen zijn gezet. ontwikke- lingshulp, ook de Nederlandse, heeft met alle falen daaraan een kleine bijdrage kunnen leveren.

Personalia

Prof. dr. Paul Hoebink is sinds 1979 verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen, waar hij in 1988 promoveerde op het proef- schrift *Geven is nemen. De Nederlandse ontwikkelingshulp aan Tanzania en Sri Lanka*. Sinds 2008 is hij bijzonder hoogleraar Ontwikkelings- samenwerking aan het Centrum voor Internationale Ontwikkelings- vraagstukken (CIDIN) van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Noten

- ¹ Voor een uitgebreide beschrijving zie: Paul Hoebink, *Geven is nemen: de Nederlandse ontwikkelingshulp aan Sri Lanka en Tanzania* (Nijmegen 1988).
- ² SNV is een door de Nederlandse staat gefinancierde organisatie die deskundigen uitsluit en ontwikkelingsprogramma's uitvoert. Tot in de jaren negentig was het personeel van het hoofdkantoor in Den Haag mede afkomstig van Buitenlands Zaken.
- ³ Werkgroep Evaluatie Ontwikkelingshulp, *Evaluatie van de Neder- landse ontwikkelingshulp* (Tilburg 1969).
- ⁴ Dick Bol, Minister Pronk en de doos van Pandora, *Internationale Spectator*, jrg. 30, nr.0, september 1976, 501-513.
- ⁵ Het zogenaamde Coleval-rapport van de Vrije Universiteit uit 1977.
- ⁶ Zie bijvoorbeeld: SOMO, *Wie helpt wie? Ontwikkelingshulp aan het Nederlandse bedrijfsleven* (Utrecht 1981).
- ⁷ Zie: Jos van Beurden en Jan-Bart Gewalt, *From output to outcome? 25 years of IOB evaluations* (Amsterdam 2004). Dit ook om aan te duiden dat er wat betreft de aandacht voor deze evaluaties een enorm hiaat zit in de door J. Nekker en P. Malcontent geredigeerde *geschiedenis (De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1999)*. Den Haag 1999). Dat boek wilde men eerst de titel *geven Doe wel en zie niet om*, maar dat stuitte op verzet bij Buitenlandse Zaken. Nu is het alleen de titel van de laatste paragraaf van het inleidende artikel.
- ⁸ Evaluaties naar de steun voor de ziekenhuisgezondheidszorg die liepen vanaf 1975 en die uiteindelijk in 1987 in een samenvattend rap- port zijn gepubliceerd (IOB-rapport nr.237).
- ⁹ P. Maas, 'Kabinetformaties en ontwikkelingssamenwerking', in: A. Melkert, *De volgende minister - Ontwikkelingssamenwerking binnen het kabinet 1965 tot ?* (Den Haag 1976) 23-89.
- ¹⁰ Citaten uit rede De Koning voor de 24^e Jaarbeurs voor het Oosten op 18 september 1980.
- ¹¹ Voor problemen rond deze leveranties zie: Hoebink (1988), de hoofd- stukken over Tanzania en Sri Lanka.
- ¹² Dit en het volgende citaat uit: P.Maas, a.w., 80-89.
- ¹³ Nota Herijking bilateraal beleid, mei 1984.
- ¹⁴ Een witte olifant of een kathedraal in de woestijn is een project dat los staat van zijn omgeving en daarom disfunctioneert.
- ¹⁵ Nota Herijking Buitenlands Beleid, september 1995.
- ¹⁶ IOB-rapport 269 uit 1998.
- ¹⁷ Zie ook: Paul Hoebink, 'Van wervelwind tot nachtkaars? Vier jaar Eveline Herfkens op Ontwikkelingssamenwerking', in: *Internationale Spectator*, Jrg.56, nr.4, april 2002, 191-198.
- ¹⁸ IOB-rapport 301 'From Project Aid towards Sector Support', 2006.
- ¹⁹ Van klippen en kapen: de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking onder Agnes van Ardenne. In: *Internationale Spectator*, Jrg. 58, nr.5, mei 2004, 238-244.
- ²⁰ IOB- rapport 308 van 2008.
- ²¹ Zie mijn kritiek op de website van The Broker: <http://www.thebrokeron- line.eu/en/Debate/The-Dutch-treatment>.
- ²² Die meer een bezuinigingsoperatie is en tegen de internationale regels ingaat.

Missie in een nieuwe jas?

De plaats van particuliere ontwikkelingsorganisaties in de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking

– door Mari Smits –

Anno 2009 is de rol van Nederlandse particuliere organisaties in de hulpverlening aan derdewereldlanden niet meer weg te denken. Naast de grote, door de Nederlandse overheid gesubsidiëerde organisaties als Novib, Cordaid en ICCO zijn duizenden kleinere organisaties betrokken bij de armoedebestrijding. We kunnen daarbij denken aan een plaatselijke kerkgemeenschap die voor een zusterkerk in Afrika een inzamelingsactie organiseert, maar ook particulieren die zich tijdens hun vakantie inzetten voor de bouw en inrichting van een school. Vaak zien we dat particulieren op dezelfde manier werken als de missionarissen en zendelingen vijftig jaar geleden, terwijl de professionele ontwikkelingsorganisaties, die voortgekomen zijn uit de missie en zending, een onmisbaar verlengstuk geworden zijn van het ontwikkelingsbeleid en hun aloude manier van werken achter zich hebben gelaten. In deze bijdrage wordt teruggeblikt op het ontstaan van de maatschappelijke betrokkenheid bij de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking en de rol die particuliere organisaties – zowel kerkelijke als niet-kerkelijke – daarbij hebben gespeeld. Ook zal ik iets zeggen over hun invloed op het Nederlandse ontwikkelingsbeleid.

Vóór 1945 trokken missionarissen en zendelingen veelal de wereld in om in het voetspoor van koloniale mogendheden te werken aan de beschaving en bekering van de onderworpen volken in Afrika, Azië en Latijns-Amerika. Terwijl de protestantse zending zich uitsluitend richtte op de eigen koloniën,¹ waren katholieke missionarissen ook daarbuiten werkzaam. De belangrijkste reden hiervoor was de vestiging van internationale missiecongregaties in Nederland, die hun werkterreinen elders hadden. De Nederlandse leden van deze congregaties werkten samen met buitenlandse medebroeders in de missiegebieden die aan hun religieuze gemeenschap waren toevertrouwd.²

Hoewel het werk van missie en zending gericht was op het planten van de kerk als instituut, werden ontwikkelingsactiviteiten niet veronachtzaamd. In veel van de huidige ontwikkelingslanden hebben missionarissen en zendelingen de basis gelegd voor het onderwijsstelsel en de gezondheidszorg en bijgedragen aan de ontwikkeling van de landbouw. Het thuisfront werd bij dit werk betrokken via inzamelingsacties van missie- en zendingsgenootschappen en de uitgave van missietijdschriften.

Na de Tweede Wereldoorlog gingen behalve de missie en zending ook regeringen en niet-confessionele particuliere organisaties hulp verlenen aan minder ontwikkelde landen. In navolging van de Amerikaanse president Harry Truman, die bij zijn inauguratie op 20 januari 1949 een “bold new program” aankondigde “for making the benefits of our scientific advances and industrial progress available for the improvement and growth of underdeveloped areas”,³ besloot de Nederlandse regering anderhalf miljoen gulden beschikbaar te stellen voor het Technische Hulpprogramma van de Verenigde Naties (VN). Ondertussen mocht de ontwikkelingshulp zich verheugen in een stijgende publieke belangstelling. Op 7 maart 1953 maakte de hoofdredacteur Johan Winkler in *Vrij Nederland* onder de titel “En nu wij” een vergelijking tussen de Marshallhulp en het door Nederland beschikbaar stellen voor “hulp aan een wereld die om algemene solidariteit roept”. Dit pleidooi vond weerklank bij de hervormde predikant J.B.Th. Hugenholtz met wie Winkler een comité voor de oprichting van een noodhulpplan vormde. Tegelijkertijd begon pater Simon Jelsma op het Plein in Den Haag met het houden van zijn zaterdagse ‘Pleinpreken’, waarin hij wees op de armoede en on-

gerechtigheid in de wereld. Zijn volgelingen verenigden zich in de 'Pleingroep'.

De initiatieven van Hugenholtz en Jelsma kwamen op 23 maart 1956 samen in de oprichting van de Nederlandse Organisatie Voor Internationale Bijstand (Novib). Deze organisatie, waarvan prins Bernard algemeen voorzitter werd, presenteerde zich nadrukkelijk als een nationale organisatie met als doel "het Nederlandse volk in ruime en objectieve zin voor te lichten omtrent de noden van andere volken of volks-groepen, waar ook ter wereld".⁴ Alle maatschappelijke organisaties en politieke partijen werden uitgenodigd zich aan te sluiten bij de Novib, waarmee zij een van de weinige zuilver-schrijdende organisaties werd.

Toen de Novib zich in 1957 opmaakte voor haar grote in-zamelingsactie, was echter niet iedereen enthousiast. De rege-ring stelde weliswaar een garantie beschikbaar,⁵ maar was ook bevreesd voor de mogelijke financiële en diplomatieke gevolgen van de door de Novib bij de regeringen van ontvan-gende landen gewekte verwachtingen.⁶ Van conservatief-ka-tholieke zijde werd bovendien beklemtoond dat het doel van de Novib beter en doelmatiger bereikt kon worden door steun aan "onze 8000 in de missie, zonder eigenbaat, werkende priesters en religieuzen", zodat katholieken hun krachten niet hoefden te versnipperen "door steunverlening aan neu-trale plannen van nieuwlichters".⁷

Subsidie voor missie en zending

De gedachte om de ontwikkelingsactiviteiten van missie en zending te subsidiëren kwam voor het eerst op in West-Duits-land. Bondskanselier Konrad Adenauer opperde in 1960 de idee dat missie en zending een rol konden spelen in de bila-terale overheidshulp aan minder ontwikkelde landen. Letter-lijk verklaarde hij dat "wij geen betere ontwikkelingswerkers hebben dan onze missionarissen".⁸ In 1961 begon de Bonds-regering met het subsidiëren van particuliere ontwikkelings-activiteiten. Deze bestond uit een bijdrage aan de kosten van specifieke projecten, waarvoor bovendien de regering van het ontvangende land haar instemming had betuigd. De over-heidssubsidie werd toegekend aan katholieke en protestantse

Het thuisfront werd bij dit werk betrokken via inzamelingsacties van missie- en zendingsgenootschappen en de uitgave van missietijdschriften

beheersbureaus die als schakel tussen de Bondsregering en projecten aanvragende particuliere organisaties fungeerden.⁹ Ook in de Scandinavische landen en in Zwitserland beston-den reeds vormen van overheidssteun voor particuliere ont-wikkelingshulp.¹⁰

In tegenstelling tot de Rooms-Katholieke Kerk bestonden bin-nen de protestantse kerken nog grote aarzelingen om sub-sidie te ontvangen. Veel protestanten vreesden voor nieuwe vormen van kolonialisme en voor een mogelijke afhankelijk-

Konrad Adenauer in 1951 op een beurs in Berlijn.

heidsrelatie ten opzichte van subsidieverlenende overheden. De Duitse Evangelische Kirche legde de kwestie voor aan de Wereldraad van Kerken, die in 1963 na heftige discussies con-cludeerde dat subsidie aanvaard kon worden, mits ze alleen werden gebruikt voor "bepaalde nauwkeurig omschreven pro-jecten voor dienstverlening aan land en volk in een ontwikke-lingsgebied, niet de activiteiten van missie en zending in de engere zin van het woord, namelijk welke gericht zijn op de verbreiding van het evangelie".¹¹

Ondertussen begonnen ook in Nederland missieorganisaties een lobby voor het verwerven van overheidssubsidie. Aller-eerst werd daarbij de medewerking ingeroepen van de Katho-lieke Volkspartij (KVP). In oktober 1962 bracht deze partij een rapport uit, dat pleitte voor financiële hulp aan particuliere organisaties, zoals missionerende kerken. Deze waren "in bij-zondere mate geëigend (...) de nood in de ontwikkelingslan-den te lenigen en de hiervoor te geven financiële hulp op de best mogelijke wijze te benutten".¹² De katholieke minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns was echter nog niet zo-ver. Hij wilde de indruk vermijden dat het christendom een exportartikel zou zijn. Volgens Luns zou een te sterke binding van de overheid aan missie en zending verkeerde indrukken kunnen wekken.¹³

Voor de missie werd duidelijk dat de zaak vast dreigde te lo-pen als niet werd getracht om met de zending op één lijn te komen. Begin 1963 benaderde het Centraal Missie Commissa-

riaat (CMC) de Nederlandse Zendingsraad met het verzoek om samen op te trekken voor het verwerven van subsidie "voor zuiver ontwikkelingswerk, zoals het oprichten van scholen, hospitaaltjes en zoveel meer wat in die gebieden door zending en missionaris wordt gedaan dikwijls geheel op eigen kosten".¹⁴ Dit leidde tot moeizame onderhandelingen, waarbij de algemeen secretaris van de Zendingsraad prof. Jo Verkuyl er uiteindelijk in slaagde de protestantse kerken en zendingsorganisaties op één lijn te krijgen voor een gezamenlijk katholiek-protestants initiatief.¹⁵

Op 25 september 1963 richtten beide organisaties zich gezamenlijk tot de regering met het verzoek om financiële steun voor particuliere ontwikkelingsactiviteiten.¹⁶ In de brief noemden de missie- en zendingsorganisaties een aantal – aan de criteria van de Wereldraad van Kerken ontleende – voorwaarden waaraan het werk van een aanvragende in-

Ondertussen begonnen ook in Nederland missieorganisaties een lobby voor het verwerven van overheidssubsidie

stantie diende te voldoen. Zij waren zich ervan bewust dat publieke middelen in geen geval ingezet mochten worden ter bevordering van het verkondigende werk van kerken in de Derde Wereld. Voorts dienden de verzoeken om hulp uit te gaan van instanties in ontwikkelingslanden zelf en moesten zij de instemming van de overheid van een ontwikkelingsland hebben. Voor subsidie door de Nederlandse overheid behoorden in beginsel slechts uitgaven voor kapitaalgoederen in aanmerking te komen. Ten slotte diende de exploitatie en personeelsbezetting van projecten verzekerd te zijn.

Hoewel missie en zending zich gesteund wisten door de confessionele regeringspartijen, was nog niet alle weerstand overwonnen. Om de pro's en contra's van subsidiëring in kaart te brengen, stelde de regering op 15 november 1963 een ambtelijke commissie in.¹⁷ Deze concludeerde in juni 1964 dat indien de regering mocht besluiten tot subsidiëring van ontwikkelingsactiviteiten van particuliere organisaties, het aanbeveling verdiende zich voorhands te beperken tot een bijdrage in de kosten van uitvoering van concrete projecten. Voor 1965 zou hiertoe 5 miljoen gulden op de begroting kunnen worden opgevoerd. Voor de subsidiëring van het particuliere ontwikkelingswerk introduceerde de commissie het begrip 'medefinanciering': de medefinanciering zou bestaan uit een bijdrage in de kapitaalsinvesteringen van particuliere ontwikkelingsprojecten. Van particuliere zijde verlangde men een eigen bijdrage van 25 procent. Afhankelijk van de opgedane ervaring kon later worden overwogen in hoeverre de subsidiëring herziening en/of uitbreiding behoefde.¹⁸

De regering was aanvankelijk verdeeld over het rapport. Volgens de liberale ministers van het kabinet-Marijnens (1963-1965) viel het ontwikkelingswerk van missie en zending moeilijk te scheiden van het geloofswerk. De confessionele ministers waren vóór subsidiëring.¹⁹ Twee weken na het aan-

nemen door de Tweede Kamer van de motie-Smallenbroek, die de regering verzocht de begroting voor ontwikkelingshulp te verhogen voor onder meer het particuliere ontwikkelingswerk,²⁰ ging het kabinet overstag. Het kabinet besloot de mogelijkheid te openen om steun te verlenen aan particuliere ontwikkelingsprojecten, waarbij het beklemtoonde dat de te subsidiëren projecten dienden te passen in de ontwikkelingsplannen van de regeringen van de ontvangende landen.²¹

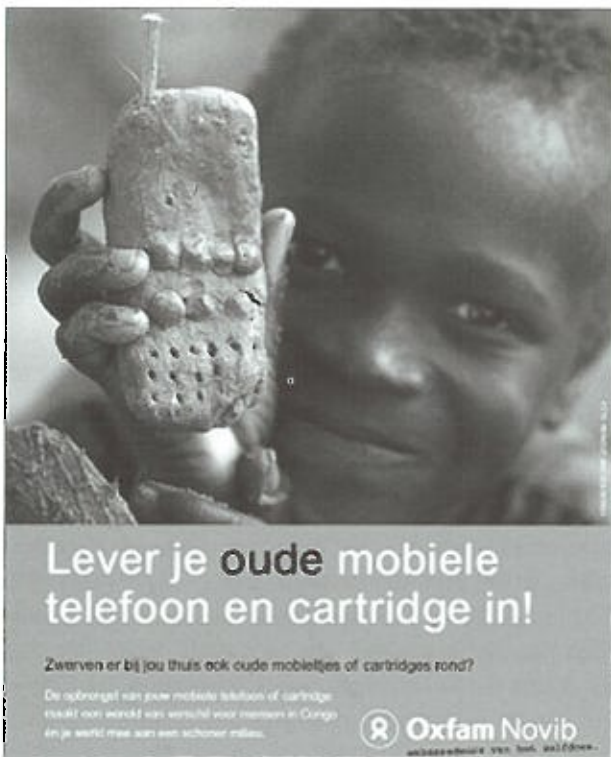
Medefinancieringsorganisaties versus overheid

Aanvankelijk konden allerlei losse instanties en personen bij het ministerie van Buitenlandse Zaken aankloppen voor medefinanciering. Een speciaal bureau beoordeelde of particuliere ontwikkelingsprojecten voor subsidie in aanmerking kwamen. De praktijk van de eerste jaren was dat katholieke organisaties beschikten over een stuwmeer aan projectvoorstellen, terwijl protestantse organisaties – waar vanaf 1965 ICCO fungeerde als doorgeefluik – en niet-kerkelijke organisaties nog niet beschikten over voldoende voorstellen. Het gevolg was dat in het begin van de jaren zestig tot 70 procent van de medefinancieringsgelden naar katholieke projecten ging.²² Begin 1968 was een situatie ontstaan waarin er door katholieke en protestantse aanvragers te veel projecten werden ingediend in relatie tot de beschikbare middelen. Dit betekende dat de overheid keuzes moest maken. Om te voorkomen dat het CMC en ICCO hun politieke relaties zouden aanspreken om bepaalde projecten in de wacht te slepen, stelde directeur-generaal Internationale Samenwerking Jan Meijer in februari 1968 voor dat de organisaties voortaan zelf de prioriteitsbepaling voor hun projecten op zich zouden nemen. Voortaan zouden alle projecten van de missie via het CMC (vanaf 1969 Gebemo geheten) lopen en voor de zending via ICCO.²³ Voor de behandeling van niet-kerkelijke projecten werd op voorstel van ICCO-voorzitter Verkuyl de Novib aangezocht, die daarmee de derde medefinancieringsorganisatie werd.²⁴ Voor de verdeling van de beschikbare gelden werd voortaan de verdeelsleutel 40 procent missie, 40 procent zending en 20 procent overig gehanteerd.²⁵

Hoewel hiermee na vijf jaren het medefinancieringsprogramma vaste vormen had aangenomen, was de strijd rond de criteria en verantwoordelijkheid van de 'partners in ontwikkeling' nog geenszins beslist. Zo viel in ambtelijke kringen de klacht te beluisteren dat het medefinancieringsprogramma zich onttrok aan de doelstellingen van het Nederlandse hulpverleningsbeleid.²⁶ Een ander ambtelijk bezwaar was dat de medefinanciering zich onttrok aan het beleid om de hulp te concentreren op een beperkt aantal landen. Dit leidde wel eens tot onbegrip bij regeringen van niet-concentratielanden. Uitleg van het beleid leidde bijvoorbeeld tot de volgende reactie van een Braziliaanse regeringsambtenaar: "Waarom is de Nederlandse regering niet bereid door de Braziliaanse regering gevraagde projecten uit te voeren, maar wel, door Brazilië niet gevraagde projecten van Nederlandse paters te financieren?"²⁷

In de jaren die volgden, groeide zowel het budget als de bewegingsvrijheid van de medefinancieringsorganisaties. Het aan-

treten van Jan Pronk (PvdA) als minister voor Ontwikkelings-samenwerking in 1973 bracht voor hen nieuwe uitdagingen met zich mee. In zijn ogen waren missie en zending systeem-bevestigende, traditionele instellingen die niet de structurele veranderingen nastreefden die hij centraal stelde in zijn beleid. Pronk legde de prioriteit bij de bestrijding van armoede en ongelijkheid, en niet bij het aloude criterium kennisoverdracht. De medefinancieringsorganisaties reageerden op dit beleid door beleidsvoornemens te formuleren die nauw aansloten bij die van Pronk. In het ontwikkelings-proces diende sociale en economische groei ten dienste te staan van sociale gerechtigheid en *self reliance*. Niet de economische groei maar het totale welzijn van de mens in zijn sociale context zou het criterium zijn waarmee het nut van ontwikkelingsarbeid moest worden beoordeeld. De medefinancieringsorganisaties verklaarden verder bijzondere aandacht te willen besteden aan zelf-ontplooiing van mensen in de Derde Wereld door middel van *human investment*, speciale aandacht voor de allerarmsten, initiatieven van de lokale bevolking en de ontwikkeling van lokaal leiderschap.²⁸

Deze verklaring was een eerste stap naar een betere relatie met Pronk, die in november 1974 resulteerde in nieuwe afspraken. Deze hielden onder meer in een versoepeling van procedures, verdere verruiming van criteria en uitbreiding van het mandaat van de medefinancieringsorganisaties.²⁹ Ook de mogelijkheid om na de militaire coup in Chili in 1973, die resulteerde in de val van de gekozen marxistische president Salvador Allende, aan het land via medefinanciering hulp te kunnen blijven verlenen, droeg bij tot de herwaardering voor het werk van de particuliere organisaties. In zijn Nota Bilaterale

Ontwikkelingssamenwerking uit 1976 schreef Pronk: "De eigen aard en gemotiveerdheid van deze particuliere organisaties leiden veelal tot een grote inzet om het eenmaal begonnen werk voort te zetten en te voltooien. Zij zijn beter in staat dan een overheid om een adequate afstemming op aspiraties van groeperingen aan de basis te realiseren".³⁰ Pogingen van de medefinancieringsorganisaties om zelf te kunnen beslis-

Hoewel missie en zending zich gesteund wisten door de confessionele regeringspartijen, was nog niet alle weerstand overwonnen

sen over projecten honoreerde Pronk echter niet. Hij wilde de mogelijkheid tot rechtstreekse beïnvloeding openhouden.³¹ Pronks' opvolger Jan de Koning (CDA) had meer oog voor de wensen van de particuliere sector. Als onderdeel van zijn streven naar het verhogen van de kwaliteit van de bilaterale hulp en het verminderen van de werkdruk op zijn departement, was hij voorstander van het toekennen van meer zelfstandigheid aan particuliere ontwikkelingsorganisaties. Op 1 januari 1980 voerde hij het programmafinancierings- of subsidiemodel in, wat betekende dat ambtelijke goedkeuring vooraf kwam te vervallen. Cebemo, ICCO, Novib en de in 1978 toegelaten vierde medefinancieringsorganisatie, het Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking (Hivos), waren voortaan volledig verantwoordelijk voor de totale projectcyclus. De Koning stelde als voorwaarde dat zij een doelgroepenbeleid voerden, gericht op de realisering van de sociaalpolitieke, economische en culturele rechten van de mens en de bevorde-

ring van actieve participatie van groepen en individuen in de ontwikkeling van hun samenleving, "opdat zij in hun gemeenschap zelfstandig een plaats zouden kunnen innemen en bij kunnen dragen tot de opbouw van een authentiek maatschappelijke orde".³² Bovendien dienden projecten groepen en individuen die het meest

onder armoede lijdten hadden in staat stellen voorzieningen te treffen, waardoor zij ook op langere termijn in hun levensbehoefte konden voorzien. Voorts werd bepaald dat de medefinancieringsorganisaties zich dienden te onthouden van steun aan activiteiten die de politieke onafhankelijkheid van een staat ondermijnden of beoogden een wettige regering met onwettige middelen ten val te brengen.

De gezamenlijke evaluatie door overheid en medefinancieringsorganisaties van het subsidiemodel in 1983 leidde tot de conclusie dat de afspraken van 1980 in het algemeen goed werden nageleefd. Daarop werden de afspraken door de Nederlandse regering bevestigd. Hoewel er sindsdien periodiek is gediscussieerd over de doelstellingen van het medefinancieringsprogramma, bleven het subsidiemodel en de geschieden verantwoordelijkheden van overheid en particuliere organisaties de basis voor het beleid.

Besluit

In de loop van 55 jaar heeft de traditionele missie en zending zich getransformeerd tot moderne professionele ontwikkelingsorganisaties die niet alleen de particuliere inbreng in de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking representeren, maar ook onmisbare pijlers zijn geworden van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. De missionarissen en zendelingen die ontwikkelingswerk deden naast hun religieuze taken hebben al lang plaatsgemaakt voor goed geschoolde professionals. Het missionaire aspect in de particuliere ontwikkelingssamenwerking is tegenwoordig veeleer te vinden in andere onderdelen van de Nederlandse derdewereldbeweging. Met het begrip 'derdewereldbeweging' wordt een breed scala van particuliere initiatieven bedoeld die uiting geven aan de betrokkenheid van de Nederlandse bevolking met de noden in de Derde Wereld. Hoewel het onderzoek naar de ontwikkeling van deze beweging nog moet beginnen,³³ kunnen we stellen dat deze beweging globaal genomen vier hoofdstromingen kende: hulpverlening in ontwikkelingslanden, bewustwording van de Nederlandse bevolking, solidariteit met onderdrukte groeperingen in ontwikkelingslanden en het exploiteren van vormen van alternatieve handel. Behalve de solidariteitsbeweging, die vooral in de jaren zeventig haar hoogtijdagen beleefde, zijn de andere hoofdstromingen nog springlevend en vervullen een missionaire taak, zowel in Nederland als in de Derde Wereldlanden. Kleinschalige particuliere groeperingen, of zij nu verbonden zijn aan lokale kerkgemeenschappen in Nederland of niet, nemen de plaats in van de grote particuliere organisaties die eens zijn voortgekomen uit missie en zending.

Personalia

Dr. Mari Smits (1961) studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. In 1996 promoveerde hij aldaar op het proefschrift *Boeren met beleid. Honderd jaar Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond, 1896-1996*. Sinds 2001 is hij werkzaam bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis voor de bronnenpublicatie *Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking* en sinds 2008 ten behoeve van het project *Nederlands Europeabeleid*.

Noten

- ¹ Th. van den End, 'Zending vanuit Nederland', in: *De heiden moest eraan geloven. Geschiedenis van zending, missie en ontwikkelingssamenwerking* (Utrecht 1983) 6-18.
- ² J. M. Hogema, 'De missiebeweging van katholiek Nederland', in: *De heiden moest eraan geloven* 22.
- ³ Geciteerd in M. L. J. Dierikx e.a. (red.), *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*. Bronnenuitgave, dl. 1, 1945-1963 (Den Haag 2002) xxi.
- ⁴ *Ibidem*, 437.
- ⁵ *Ibidem*, 439 (noot 7).
- ⁶ *Ibidem*, 442-443.
- ⁷ *De Tijd*, 14 augustus 1957.
- ⁸ Geciteerd in: J. Bos, G.H.A. Prince, 'Partners in ontwikkeling. De beginperiode van het (kerkelijke) particuliere ontwikkelingswerk', in: J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent (red.), *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, 1949-1999* (Den Haag 1999) 168.
- ⁹ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, dl. 2, 1964-1967 (Den Haag 2003) 61.
- ¹⁰ *Ibidem*, 61-62.
- ¹¹ Zie voor de richtlijnen van de Wereldraad van Kerken: Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, dl. 2, 65, noot 46.
- ¹² Geciteerd in: Hogema, 'De rechtvaardiging', 23.
- ¹³ *Handelingen der Staten-Generaal 1962-1963*, Verslag Tweede Kamer, 6 november 1962, 210.
- ¹⁴ *Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken*, Brief G. van Rijsbergen aan S.C. Graaf van Randwijck, 8 februari 1963. code 6, 1955-1964, 610.300, no. 2299.
- ¹⁵ Bos, Prince, 'Partners in ontwikkeling', 169.
- ¹⁶ Deze brief is afgedrukt in Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, dl. 1, 898-900.
- ¹⁷ *Nationaal Archief*, Archief Ministerraad 2.02.05.02, Notulen Ministerraad, 15 november 1963, agendapunt 4.
- ¹⁸ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, dl. 2, 76-77.
- ¹⁹ *Ibidem*, 105-111.
- ²⁰ *Handelingen der Staten-Generaal, 1964-1965*, Verslag Tweede Kamer, 8 oktober 1964, 227 en 236-237.
- ²¹ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, dl. 2, 121-124.
- ²² Hogema, 'De rechtvaardiging van het medefinancieringsprogramma', 33.
- ²³ *Archief BuZa, DTH-Medefinanciering, 1965-1974*, doos 475: Verslag van de bespreking bij DGIS met CMC en ICCO, 20 februari 1968.
- ²⁴ Bos en Prince, 'Partners in ontwikkeling', 172-173.
- ²⁵ *Archief BuZa, DTH-Medefinanciering, 1965-1974*, doos 475: Memorandum minister B.J. Udink aan J. Meijer, 30 mei 1968.
- ²⁶ *Ibidem*, doos 486: Memorandum H. van der Kloet aan F. van Dam, 12 december 1969.
- ²⁷ *Ibidem*, doos 486: A.A.J. Warmenhoven aan minister B.J. Udink, 20 november 1968.
- ²⁸ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, Nota 'Uitgangspunten voor het Medefinancieringsprogramma', 25 oktober 1973, dl. 3, 89-90.
- ²⁹ Bos, Prince, 'Partners in ontwikkeling', 178.
- ³⁰ Nota *Bilaterale Ontwikkelingssamenwerking. Om de kwaliteit van de Nederlandse hulp*. *Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, 1976-1977*, 14100, V, no. 3, bijlage 4, 49.
- ³¹ L. van Beek, 'Ontwikkelingshulp tussen overheid en particulier initiatief. Het medefinancieringsprogramma 1965-1985', in: *Internationale Spectator* 39(1985), no. 12, 755.
- ³² *Archief BuZa, DPO, 1975-1984*, no. 357, Brief minister J. de Koning aan de medefinancieringsorganisaties, 19 mei 1980. Ook gepubliceerd in: *Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer 1980-1981*, 16400, V, no. 17, bijlage I.
- ³³ De schaarse publicaties over de Derde Wereldbeweging zijn vanuit de beweging zelf geschreven en ontberen elke wetenschappelijke distantie. Voorbeelden hiervan zijn Hans Beerends, *De Derde Wereldbeweging. Geschiedenis en toekomst* (Utrecht/Den Haag 1993) en Hans Beerends & Marc Broere, *De bewoogen beweging. Een halve eeuw mondiale solidariteit* (Amsterdam 2004).

Het Particulier Initiatief: een

Meer en meer Nederlanders zetten zelf een kleinschalige ontwikkelingsorganisatie op. Wie zijn deze doe-het-zelvers, actieve wereldburgers of particuliere initiatieven? Hoe ontstaan ze en wat weten we al over de projecten die wereldwijd door hen worden opgezet?

– door Sara Kinsbergen –

Nederland is begaan met de wereld en is al lang één van de koplopers daar waar het de bijdragen aan ontwikkelingssamenwerking betreft. Samen met Denemarken, Noorwegen, Zweden en Luxemburg behoort Nederland tot het kleine clubje landen dat voldoet aan de internationaal overeengekomen norm om 0,7% van het BNP ter beschikking te stellen aan ontwikkelingshulp.¹ Als 'beste jongetje van de klas' overtreft Nederland deze voor vele landen onhaalbare norm. In 2008 stelde Nederland 0,8% van het BNP ter beschikking aan ontwikkelingshulp, wat neerkomt op net geen 7 miljard US dollar.² Ook bij de Nederlandse bevolking is er een grote geefbereidheid voor de ontwikkelingslanden en hun inwoners. In 2007 gaven de Nederlandse huishoudens 298 miljoen euro aan goede doelen. Daarnaast stelde 1,4% van de Nederlanders in de periode 2007-2008 tijd ter beschikking, wat neerkomt op 231.344 Nederlanders³ die zich actief inzetten voor ontwikkelingssamenwerking.⁴

De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking wordt gekenmerkt door de drie-eenheid bestaande uit het bi-, multi- en civilaterale kanaal waarlangs de ontwikkelingsgelden worden besteed. Het eerste kanaal wordt gevormd door de hulp van land tot land (bijvoorbeeld Nederland - Tanzania) en het tweede kanaal bestaat uit de gelden die besteed worden via multilaterale organisaties zoals de Verenigde Naties en de Wereldbank. Het laatste kanaal wordt gevuld met de gevestigde ontwikkelingsorganisaties, zoals Oxfam Novib, Cordaid en Hivos.

Deze drie-eenheid lijkt echter niet langer recht te doen aan de complexere wordende realiteit. Een groeiende - in aantal en diversiteit - groep van alternatieve actoren beweegt zich in het veld van ontwikkelingssamenwerking. De gevestigde orde wordt in haar strijd tegen armoede meer en meer

bijgestaan door 'vreemde eenden': actoren die zich niet eerder (zo massaal) op het terrein van ontwikkelingssamenwerking begaven, waaronder bedrijven, scholen, kerken, migrantenorganisaties, maatschappelijke organisaties zoals zorginstellingen, individuen en particuliere initiatieven.

Recht doen aan deze ontwikkelingen kan om te beginnen door deze alternatieve actoren onder te brengen in een vierde kanaal binnen het veld van ontwikkelingssamenwerking. Binnen dit kanaal is er één groep die meer en meer de aandacht krijgt vanuit het beleid (de ontwikkelingssector) en het onderzoek (de wetenschap): de particuliere initiatieven (PI's). Met deze term wordt een groep georganiseerde burgers bedoeld die op structurele wijze - dat wil zeggen: niet eenmalig - ondersteuning bieden aan één of meerdere groepen in ontwikkelingslanden. Ze doen dit voornamelijk op vrijwillige basis. Een ander kenmerk van PI's is de kleinschaligheid, zowel voor wat betreft hun budget als het aantal medewerkers.⁵ Meer dan de helft van de medewerkers is ouder dan vijftig jaar.

Vaak krijgt het PI de vorm van een stichting, geregistreerd bij de Kamer van Koophandel. Een onderzoek uit 2005 schat het aantal PI's op 6.400⁶, in een later rapport spreekt men van wel 10.000 tot 15.000 initiatieven.⁷ Duidelijk is dat het gaat om een grote en groeiende groep van initiatieven en aangesloten individuen en dat de geschatte aantallen sterk afhangen van de gebruikte definitie en bijhorende selectiecriteria. Zo rekenen sommigen ook individuen of

---

Ook bij de Nederlandse bevolking is er een grote geefbereidheid voor de ontwikkelingslanden en hun inwoners

---

scholen die zich inzetten op het gebied van ontwikkelingssamenwerking tot het PI, waar anderen met deze term verwijzen kleinschalige organisaties die speciaal werden opgericht om ontwikkelingshulp te bieden. PI's investeren voornamelijk in concrete projecten, ook wel hardware genoemd. Er wordt gebouwd, gerenoveerd en er worden materialen aangekocht. In mindere mate gaat het geld op aan software investeringen, zoals organisatieontwikkeling, trainingen en salarissen. India herbergt de meeste projecten van PI's. Een meerderheid van de PI's is actief in Afrika, waar

actor in ontwikkeling

met name Ghana, Kenia en Ethiopië kunnen rekenen op steun.⁸ De meeste projecten van PI's richten zich op kinderen en jongeren en besteden in het bijzonder aandacht aan onderwijs en gezondheidszorg. De belangrijkste financiers van al deze projecten zijn particuliere donateurs.⁹

Zo zorgen Nederlanders onder andere voor hulp aan straatkinderen in Tanzania, een centrum voor fysiotherapie op Bali, waterpompen in Ghana, groentetuinen in Gambia, een kinderopvang in Guatemala, een school in een Indiase sloppenwijk, gevulde schoendozen voor Oeganda, een veehouderij in Rwanda, rolstoelen voor Marokko en landbouwprojecten in Brazilië.

De motivatie

Onderzoek wijst uit dat een directe confrontatie met armoede tijdens een reis naar een ontwikkelingsland de belangrijkste aanleiding vormt om een PI op te starten.¹⁰ Een inspirerende ontmoeting met een individu, een plaatselijke hulporganisatie of een bezoek aan een school, ziekenhuis of dorp, eventueel gepaard gaand met het verzoek om hulp te bieden, maakt dat veel mensen bij terugkomst besluiten om ondersteuning te bieden aan een lokale organisatie, een school of de inwoners van een dorp. Een deel van deze mensen richt vervolgens doelbewust een eigen, kleinschalige ontwikkelingsorganisatie

op met als doel structureel hulp te bieden. Bij anderen blijft het beperkt tot een eenmalige actie of groeit wat bedoeld was als een eenmalige daad uit tot een officiële organisatie die één of meerdere projecten ondersteunt in één of meerdere landen en/of continenten.

Waarom gaan deze mensen bij terugkomst niet over tot de eenvoudigere optie, namelijk geld of tijd ter beschikking stellen aan een reeds bestaande ontwikkelingsorganisatie? Een vaak gehoorde opmerking van initiatiefnemers, is dat men meer wil dan 'alleen maar een acceptgirootje invullen'. Mensen willen ontwikkelingshulp voelen, ruiken, beleven en sommigen hebben het voornemen om het te veranderen, te verbeteren of te controleren.¹¹ De donateur is duidelijk te vinden voor deze vorm van ontwikkelingssamenwerking. Het zijn de kleinschaligheid, de 'korte lijntjes', de persoonlijke contacten in de ontwikkelingslanden, de persoonlijke band met de initiatiefnemer, de concrete resultaten en de snelheid waarmee ze gerealiseerd worden dat mensen aanspreekt.¹² De sloganeske uitdrukkingen waarmee veel PI's zich graag in de markt zetten als 'Bij ons komt elke euro bij de armen terecht', 'Er blijft niets aan de strijkstok hangen' en 'We betalen onze vliegtickets uit eigen portemonnee', lijken daarnaast ook een welkome boodschap te vormen voor de donateur voor wie de traditionele hulpsector boven het hoofd gegroeid is.

In de afgelopen jaren werd de opkomst van PI's in verschillende onderzoeken geanalyseerd vanuit de kant van de donateur. De jaarlijkse barometer van de Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling (NCDO) vroeg de respondenten in 2006 om aan te geven wie volgens hen de meeste aangewezen actor is om ontwikkelingshulp te bieden. 45% van de respondenten wees de professionele ontwikkelingsorganisaties aan, gevolgd door kleinere vrijwilligersorganisaties met 37%. Daarmee lieten de PI's de Verenigde Naties, de Nederlandse overheid en de Europese Unie achter zich.¹³ In 2007 en 2008 bevroeg het maandblad *Onze Wereld* de Nederlandse bevolking onder andere over het vertrouwen dat ze hebben in grote en kleine ontwikkelingsorganisaties. In 2007 gaf 39% van de respondenten aan meer vertrouwen te hebben in kleinschalige organisaties, terwijl slechts 13% de grote organisaties aanwees als betrouwbaarder. De voorsprong van de kleine organisaties liep in 2008 op tot 43%.¹⁴

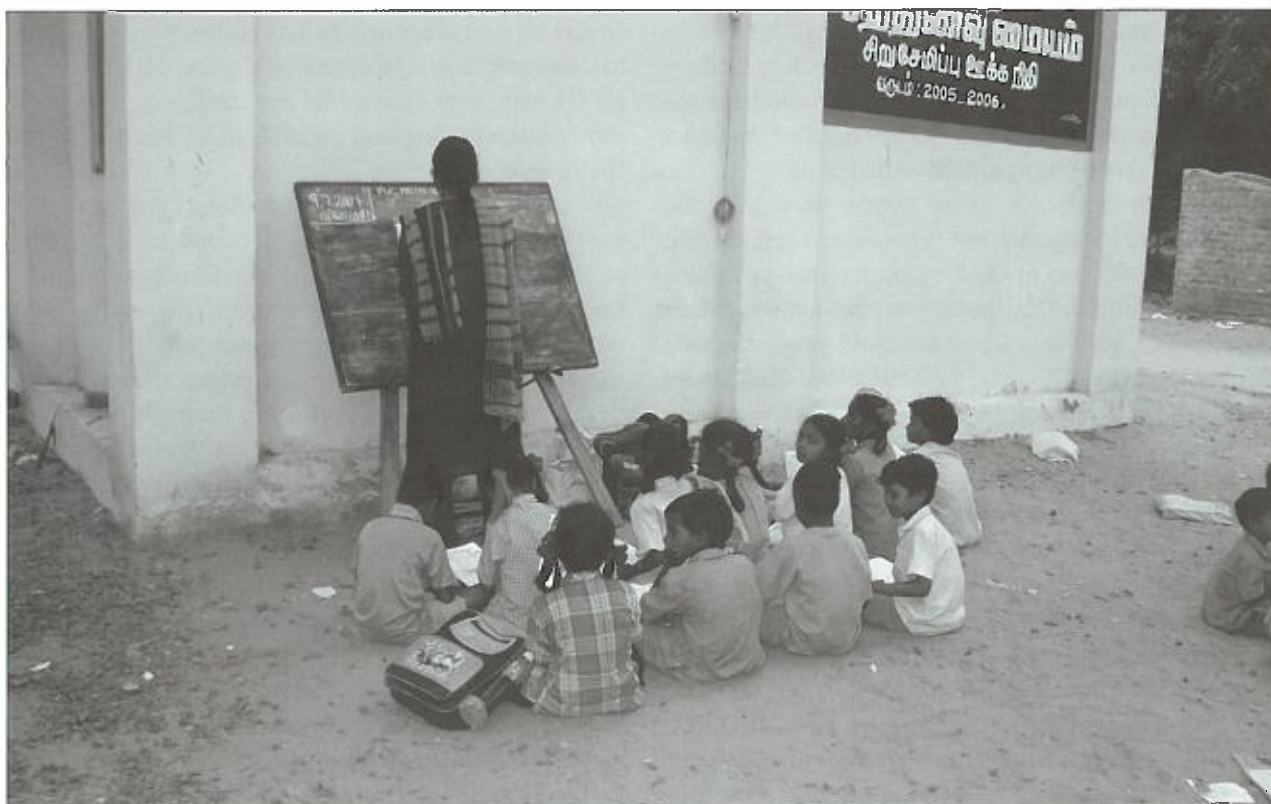
Ook het kwartaalonderzoek van Nederlandse Donateurspanel besteedt aandacht aan de opkomst van kleinschalige ontwikkelingsorganisaties en de houding van (potentiële) donateurs ten aanzien van deze initiatieven. De resultaten over de jaren heen laten een duidelijk groter vertrouwen zien in kleinschalige, lokale goede doelen ten opzichte van landelijke organisaties, waar zelfs een negatieve trend is waar te nemen.¹⁵ Het sterke vertrouwen van de Nederlandse bevolking in kleinschalige ontwikkelingsorganisaties drukt zich ook uit in het geefgedrag. De Vrije Universiteit Amsterdam bracht voor het eerst in kaart hoeveel de Nederlandse bevolking gedoneerd heeft aan PI's. De resultaten laten zien dat 10% van de Nederlandse huishoudens in 2007 geld heeft gedoneerd

aan een PI met een gemiddelde bijdrage van 72 euro wat neerkomt op 719.034 miljoen huishoudens die gezamenlijk 51.770.448 miljoen euro doneerden.¹⁶

Het ministerie van Buitenlandse zaken en de Nederlandse ambassades in ontwikkelingslanden ontvingen regelmatig verzoeken van Nederlandse burgers voor inhoudelijke of financiële ondersteuning van de projecten die ze zelf ontplooiden in 'het Zuiden'. Maar noch het ministerie noch de ambassades beschikten over de capaciteit en het expliciete mandaat om al deze verzoeken te behandelen.

Een vaak gehoorde opmerking van initiatiefnemers, is dat men meer wil dan 'alleen maar een acceptgirootje invullen'

Tegelijkertijd zag men wel potentieel in al deze initiatieven, zoals het ministerie dat mogelijkheden zag om via deze burgerinitiatieven het Nederlandse draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking¹⁷ te versterken.¹⁸ En hoewel de NCDO vanuit overheidswege en de Stichting Wilde Ganzen als niet-overheidsorganisatie al langer ondersteuning gaven aan PI's, werd besloten deze ondersteuning uit te breiden. In 2002 werden Nederlandse gevestigde ontwikkelingsorganisaties die de particuliere initiatieven reeds ondersteunden, aangespoord om deze activiteiten in een gemeenschappelijk platform onder te brengen.¹⁹ Organisaties die deze ondersteuning nog niet boden, werden verzocht zich aan te sluiten bij dit verband. Het platform ging Laagdrempelige Initiatieven en Kenniscentrum voor Internationale Samenwerking (Linkis)

Kinderen krijgen extra lessen in een buitenklasje. Lesmateriaal, schoolborden e.d. werden gefinancierd door een Nederlands PI.

Kinderen maken hun huiswerk in de gang van een opvanghuis dat gefinancierd werd door een Nederlands PI.

heten, en de NCDO, Hivos, Cordaid, Oxfam Novib, ICGO en Plan Nederland sloten zich aan. Sinds 2007 zijn de NCDO en Plan Nederland niet langer onderdeel van Linkis.²⁰

PI's en de praktijk

Er worden dus vanuit verschillende hoeken hoge verwachtingen gesteld aan het PI en als gevolg daarvan wordt er ook veel geld in geïnvesteerd. In 2007 gaven de toenmalige Linkis-leden 25 miljoen euro aan de PI's en Wilde Ganzen ondersteunde de PI's met nog eens 15.486.268 miljoen euro. In datzelfde jaar ontvingen NCDO, Wilde Ganzen en de Linkis-leden 3.874 financieringsaanvragen, waarvan er 1.855 werden gehonoreerd.²⁴ Al deze investeringen van tijd en geld maakt de vraag hoe PI's in de praktijk functioneren enkel relevanter. Het eerste invloedrijke onderzoek naar PI's vond plaats in 2005²² en snel volgden er meer, veelal kleinschalige onderzoeken waarin het PI als ontwikkelingsactor werd belicht. De vraag in hoeverre het PI tegemoet komt aan de verwachtingen met betrekking tot draagvlakversterking zal hier niet worden behandeld,²³ wel wordt een eerste kijk geboden op het functioneren van het PI als een actor die wil bijdragen aan armoedebestrijding.

In 2006 voerde ik in opdracht van Stichting Wilde Ganzen een case studie uit waarin belicht werd welke factoren het succes van de projecten van PI's bepalen.²⁴ Er vonden interviews plaats met initiatiefnemers en lokale partners van tien uiteenlopende projecten in de zuidelijkste deelstaat van India, Tamil Nadu. De eerste indruk laat een buitengewoon positief beeld zien van deze projecten: op relatief korte termijn werden met weinig mankracht en financiële middelen een weeshuis, een ziekenhuis en klaslokalen

gebouwd, startte men een inkomensgenererend geitenproject en werden er muziekinstrumenten voor blinde muzikanten en schoolmateriaal voor straatkinderen aangekocht. Op output niveau lijkt het in algemene zin dus wel goed te zitten met de projecten en ook andere onderzoeken bevestigen dit²⁵. Daarmee slagen de meeste PI's en hun partners er ook in om hun doelstellingen, het outcome niveau, te bereiken. De studie wijst uit dat de risico's van deze projecten zich eerder afspeelen op het niveau van de duurzaamheid: het weeshuis

---

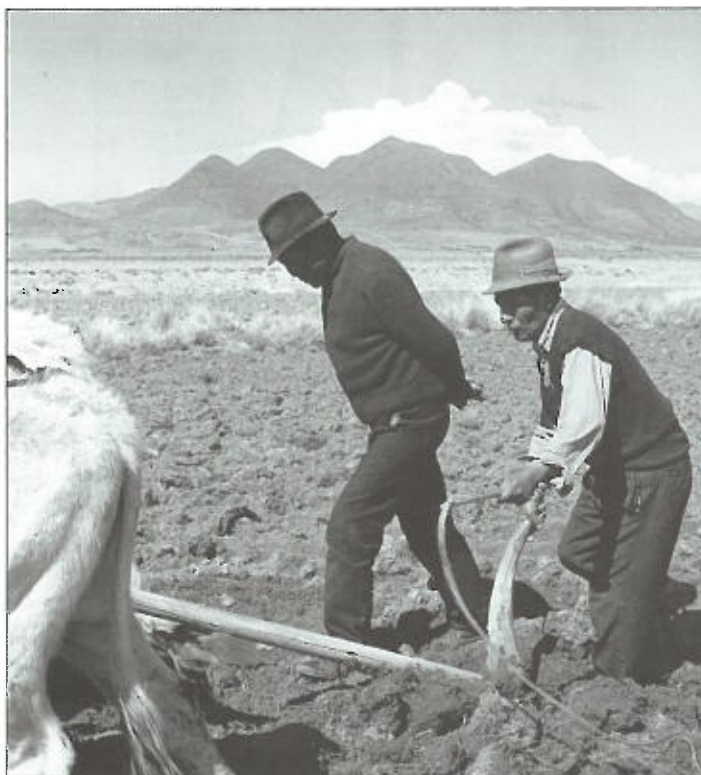
Het sterke vertrouwen van de Nederlandse bevolking in kleinschalige ontwikkelingsorganisaties drukt zich ook uit in het geefgedrag

---

is gebouwd (output), 35 kinderen wordt een veilige omgeving geboden om op te groeien (outcome), maar wie betaalt het schoolgeld voor de kinderen over drie jaar en waar komt het geld voor de begeleiding vandaan (duurzaamheid)? Het project functioneert vandaag, maar wat gebeurt er morgen, volgend jaar of over tien jaar? En ook deze vaststelling wordt door de andere onderzoeken bevestigd.²⁶ Duidelijk is dat wanneer de duurzaamheid niet tot op zekere hoogte gewaarborgd is, ook de output en de outcome van projecten gevaar lopen. Want als er geen geld is voor het onderhoud van het weeshuis en de begeleiding van de kinderen, zal het niet lang duren voor het de deuren moet sluiten en het weeshuis ongebruikt achter blijft.

Het onderzoek in India toont aan dat de voedingsbodem

Ziekenhuis meegefinancierd door Nederlands PI.

van dit risico voornamelijk schuilt in de opstartfase. De gesprekken met PI's leerden dat de beginfase van de samenwerking tussen PI's en lokale partners gekenmerkt wordt door een enorme gedrevenheid van de kant van het PI om verandering te brengen: men wordt geconfronteerd met een bepaalde problematiek en ziet mogelijkheden om de situatie te verbeteren. Dit uit zich in een hoog werktempo. Op eigen initiatief of op verzoek van de lokale bevolking doet men vaak op het moment zelf de toezegging om ondersteuning te bieden. Ook de beslissing over het soort ondersteuning wordt veelal meteen genomen. Op die manier krijgt het projectplan snel vorm en is het nog een kwestie van de financiering van het plan rond te krijgen. Maar ook dat lijkt voor de meeste initiatiefnemers geen probleem te zijn. Bij terugkomst worden familie en vrienden geïnformeerd over de plannen en verzocht om bij te dragen aan het project waarna de uitvoering snel van start kan gaan. De logistieke problemen – zoals aannemers die afspraken niet nakomen, overschrijding van de begroting – waar de meeste in de loop van de tijd tegenaan lopen, worden met het nodige geduld en creativiteit het hoofd geboden, waardoor de officiële opening van het project niet lang op zich laat wachten. De focus is er vaak één van korte termijn met voornamelijk aandacht voor het behalen van de concrete resultaten.

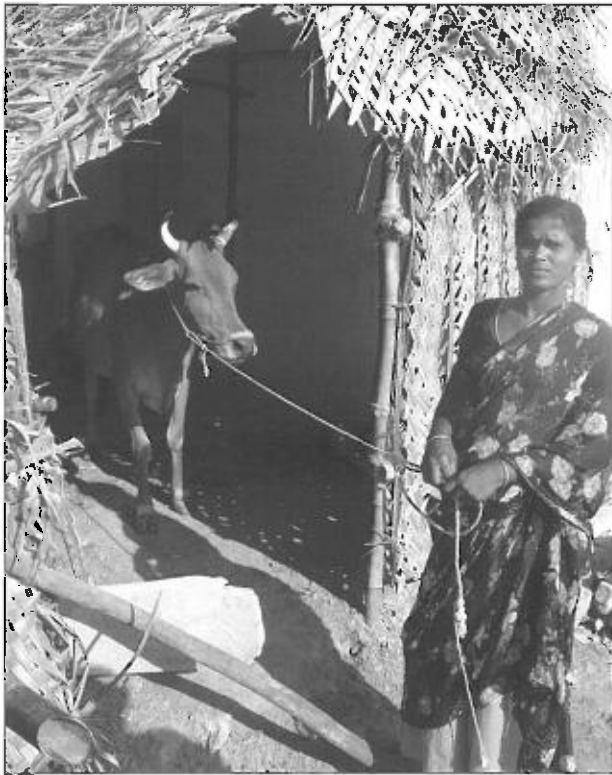
Lau Schulpen, onderzoeker en docent aan het Centre for International Development Studies (CIDIN) van de Radboud Universiteit Nijmegen, benadrukt dat het daarmee vaak ontbreekt aan aandacht voor de structuren die waargenomen problemen in de hand werken,²⁷ waardoor er in veel gevallen gesproken kan worden van symptoombestrijding waarbij de structurele oorzaken onaangeroerd blijven. Daarnaast

toont zijn onderzoek aan dat PI's vaak nalaten om een contextanalyse uit te voeren, zodat niet altijd duidelijk is welke andere actoren actief zijn in een bepaalde regio of op een bepaald thema. Samenwerkingsverbanden met andere organisaties of lokale overheden blijven hierdoor vaak uit.

Een snelle opstartfase zorgt er ook voor dat in de relatie tussen het PI en partner veel zaken onbesproken blijven. Wat zijn de wederzijdse verwachtingen ten opzichte van elkaar, wie beschikt over welke capaciteiten en hoe worden vervolgens de taken verdeeld zijn cruciale vragen die vaak onbeantwoord blijven en wat later voor frustraties kunnen zorgen in de samenwerking. Bovendien gaan veel PI's in zee met een lokaal persoon waar ze oorspronkelijk een vriendschappelijke band mee opbouwden, bijvoorbeeld de gids die hen rondleidde tijdens hun reis. Het problematische hieraan is dat er dan wordt samengewerkt met één individu waarin al het vertrouwen wordt gesteld en die de gehele verantwoordelijkheid over de projectuitvoering krijgt toegewezen. Wanneer deze persoon, om wat voor reden dan ook, wegvalt, is het de vraag of het project voortgezet kan worden. Ook toont onderzoek aan dat het hierdoor zowel voor het PI als voor de partner niet eenvoudig is om een kritische houding ten opzichte van elkaar aan te nemen.²⁸

Conclusie

De enorme bevoegenheid, de persoonlijke banden en de 'niet-praten-maar-doen-mentaliteit' blijkt dus enerzijds de motor te zijn waar veel waardevolle projecten uit voortkomen, maar anderzijds is het duidelijk dat dit eigenschappen zijn die de projecten op langere termijn de das om kunnen doen. Onderzoeken laten zien dat PI's die al enige projectervaring

Vrouw met een koe die ze ontving van een Nederlands PI om te voorzien in eigen levensonderhoud.

hebben opgedaan zich al doende bewust worden van een aantal van deze valkuilen en hun werkwijze hierop aanpassen. Ze nemen meer de tijd om samen met hun partner een gedegen projectplan uit te werken, gaan in gesprek met andere (lokale) organisaties, voeren een behoefte-onderzoek uit onder de lokale bevolking, reserveren een deel van het budget voor trainingen van de lokale staf en evalueren hun projecten. De onderzoeken en kritische discussies die daar op volgden, zorgden ervoor dat ondersteunende organisaties meer tijd en geld gingen investeren in inhoudelijke ondersteuning, training en netwerkbijeenkomsten voor de PI's.

Naast het ervaringsleren zijn er dus meer mogelijkheden bijgekomen om kennis en vaardigheden op te doen over het complexe vak 'ontwikkelingswerk'. PI's maken veelvuldig gebruik van dit aanbod wat een eerste indicatie is van leerbereidheid en positief stemt voor de toekomst. Maar ook PI's onderling gaan meer en meer met elkaar, met onderzoekers en gevestigde ontwikkelingsactoren in gesprek, onder andere over hun rol als ontwikkelingsactor en bijhorende verantwoordelijkheden. In mei 2009 werd, analoog aan de koepelorganisaties voor de gevestigde ontwikkelingsorganisaties Partos, Partin opgericht. Deze brancheorganisaties heeft als doel om enerzijds de belangen te behartigen van de PI's en anderzijds bij te dragen aan de kwaliteitsverbetering van het werk van haar leden.²⁹ Hiermee zet het PI duidelijk een stap richting volwassenwording.

De onderzoekers en de ondersteunende organisaties zijn kritisch maar hoopvol gestemd en beide gaan samen met het PI door om van 'goede bedoelingen' te komen tot 'goed doen'.³⁰

Personalia

Sara Kinsbergen is als promovenda verbonden aan het Centre for International Development Issues Nijmegen (CIDIN) van de Radboud Universiteit Nijmegen. Haar onderzoek is gericht op particuliere initiatieven op het gebied van ontwikkelingssamenwerking.

Noten

- ¹ Oecd, *Development aid at its highest level: ever in 2008* (2009). http://www.oecd.org/document/35/0,3343,en_2649_34447_42458595_1_1_1_1,00.html
- ² Oecd, <http://webnet4.oecd.org/dcdgraphs>.
- ³ Volgens de website van het Centraal Bureau voor de Statistiek waren er op 23 juli 2009 16.524.614 miljoen Nederlanders. www.cbs.nl
- ⁴ Th.N.M Schuyt, B.M. Gouwenberg en R.H.F.P Bekkers (red.), *Geven in Nederland 2009. Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk* (Amsterdam 2009) 119.
- ⁵ H. Brok en M. Bouzoubaa, *Particuliere Initiatieven op het gebied van Ontwikkelingssamenwerking* (Nijmegen 2005) 13-16.
- ⁶ Idem, 62.
- ⁷ A. Voorst, *Draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking binnen Nederland en de rol van de NCDO. Voorstrategie* (2005) 9.
- ⁸ Linkis, www.linkis.nl.
- ⁹ H. Brok en M. Bouzoubaa, *Particuliere Initiatieven op het gebied van Ontwikkelingssamenwerking*, 13-15.
- ¹⁰ Brok en Bouzoubaa, *Particuliere Initiatieven op het gebied van Ontwikkelingssamenwerking*, 13.
- ¹¹ Delphi Fondsen- en Ledenwerving, *Motivatie en geefgedrag: kleinschalige particuliere initiatieven in de goede doelen branche* (Haarlem 2006) 22-24.
- ¹² Idem, 19-21.
- ¹³ NCDO, *Barometer Internationale Samenwerking 2006* (Amsterdam 2006) 35.
- ¹⁴ *Onze Wereld, Doet u genoeg voor een betere wereld?*, Nr. 2 2007 p. 31 en Nr. 2 2008 p. 10, Stichting Global Village Media, Amsterdam.
- ¹⁵ Het Nederlandse Donateurspanel, *Publieksvertrouwen in de goede doelensector*.
- ¹⁶ In 2007 waren er in totaal 7.190.340 huishoudens in Nederland. Schuyt e.a., *Geven in Nederland 2009. Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk* (Amsterdam 2009) 203.
- ¹⁷ Develtere (2003) definieert draagvlak als: 'de al of niet door kennis gedragen houding, opinie en actie ten aanzien van een bepaald onderwerp, in zijn geheel of een deel'. P. Develtere (red.), *Draagvlak voor duurzame ontwikkeling. Wat het is en zou kunnen zijn* (Antwerpen 2003).
- ¹⁸ Homogene Groep Internationale Samenwerking, *HGIS-nota 2007* (Den Haag 2007).
- ¹⁹ Linkis, www.linkis.nl.
- ²⁰ Plan Nederland stopte in 2007 met het financieren van particuliere initiatieven nadat haar subsidieaanvraag bij het ministerie van Buitenlandse Zaken werd afgewezen. NCDO verliet het platform eind 2006. ICCO neemt deel aan het platform onder de naam Impulsis, een consortium gevormd door ICCO, Kerk in Actie en Edukans.
- ²¹ Jaarverslagen NCDO, Stichting Wilde Ganzen en Linkis.
- ²² Brok en Bouzoubaa, *Particuliere Initiatieven op het gebied van Ontwikkelingssamenwerking* (Nijmegen 2005).
- ²³ Het onderzoek van Anneke Smeets gaat in op de vraag hoe PI's aan kijken tegen de draagvlakrol die hen toebedeeld wordt en hoe ze hier in de praktijk vorm: aangeven. Het rapport kan opgevraagd worden bij de auteur van dit artikel via s.kinsbergen@maw.ru.nl.
- ²⁴ S. Kinsbergen, *Particuliere Initiatieven op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. De risico's van het vak*. CIDIN (Nijmegen 2007).
- ²⁵ Zie de studies van L. Schulpen, *Development in the 'Africa for Beginners'. Dutch Private Initiatives in Ghana and Malawi* (Nijmegen 2007); S. Chelladurai, *Support to (small) Private Initiatives in the Netherlands (SBP): SBP Projects in India - Cordaid* (Bangalore 2006) en S. Kamara en K. Bakhuizen, *Evaluation of Private Initiatives in Ghana. Supported by Cordaid and Impulsis* (2008).
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ L. Schulpen, *Development in the 'Africa for Beginners'. Dutch Private Initiatives in Ghana and Malawi*.
- ²⁸ Idem
- ²⁹ Partin, www.partin.nl
- ³⁰ In mei 2008 startte het Centre for International Development Issues Nijmegen (CIDIN) met een vierjarig promotieonderzoek naar particuliere initiatieven. De eerste resultaten van het onderzoek worden vóór het einde van 2009 gepresenteerd op www.ncdo.nl.

Het welbegrepen eigenbelang

De Commissie-Claus als struikelblok voor het Nederlandse buiten

Zoals uit de bijdragen van Mari Smits en Sara Kinsbergen blijkt, is de maatschappelijke betrokkenheid bij ontwikkelingshulp groot. Maar wist de Nederlandse overheid deze betrokkenheid de afgelopen zestig jaar altijd te waarderen? De vraag stellen is hem beantwoorden. In deze bijdrage zal ik aantonen dat de overheid de maatschappelijke betrokkenheid waardeert en graag steunt, zolang deze niet tegengesteld is aan de buitenlandspolitieke en economische belangen van Nederland. Dat doe ik aan de hand van de geschiedenis van de Nationale Commissie Ontwikkelingsstrategie, ook wel de Commissie-Claus genoemd.¹

– door Leon van Damme –

Op 24 oktober 1970 kondigde de 25ste Algemene Vergadering van de VN in resolutie 2626 een internationale ontwikkelingsstrategie voor het tweede ontwikkelingsdecennium (1970-1980) af. De strategie omvatte onder andere maatregelen op het gebied van internationale handel, economische samenwerking en financiële hulp. Sluitstuk was de afspraak om de publieke opinie in de ontwikkelde en ontwikkelingslanden te mobiliseren voor ontwikkelingshulp.

Nederland was één van de weinige landen die zich aan deze afspraak hield. Op 2 december 1970 riep minister voor Ontwikkelingssamenwerking Berend Jan Udink de Nationale Commissie Ontwikkelingsstrategie 1970-1980 in het leven. Deze commissie kreeg als taak “om het internationale beleid dat zich thans vormt middels en rond de ontwikkelingsstrategie tot geestelijk eigendom van onze landgenoten te maken en deze van het belang van deze nieuwe vorm van mondiale deelgenootschappelijkheid te doordringen”.² De commissie, die geleid werd door prins Claus, en daardoor dus ook wel bekend stond als de Commissie-Claus, was samengesteld uit vertegenwoordigers van het geestelijk en maatschappelijk leven en kreeg de bevoegdheid om projecten die de publieke opinie ten

gunste van ontwikkelingshulp zouden beïnvloeden, te subsidiëren. Daarbij diende de commissie zich wel te “beperken tot het ontwikkelen van materiaal dat in beginsel niet van controversiële aard is”³, aldus minister Udink tijdens zijn toespraak bij de installatie van de commissie. Nog geen jaar later was de NCO één van de meest omstreden commissies die Nederland ooit heeft gekend.

De koffieboycotactie van het Angola-Comité

In januari 1972 diende het Angola-Comité bij de NCO een subsidieaanvraag in voor een boycotactie van koffie afkomstig uit Angola. Het Comité, dat in 1961 was opgericht om de onafhankelijkheidsstrijd in de Portugese koloniën in Zuidelijk Afrika te ondersteunen, riep het publiek door middel van brochures en pamfletten, uitgedeeld voor de winkels, op om geen koffie uit Angola te kopen. De winst op deze koffie zou door de Portugese kolonisator namelijk worden gebruikt om wapens te kopen voor de strijd tegen de onafhankelijkheid van Angola. Binnen de NCO werd over de aanvraag uitgebreid gediscussieerd. Prins Claus stond weliswaar achter de politieke strekking van de koffieactie, namelijk “de bewustmaking van de Nederlandse bevolking inzake het nog resterende kolonialisme in Afrika”, maar vroeg zich toch af of het wel op de weg van de NCO lag om tot een positieve beoordeling van de aanvraag te besluiten.⁴ De actie zorgde voor veel media-aandacht en de impact was dusdanig dat winkels als Albert Heijn en De Gruyter hun import van Angolese koffie stopzetten. In een jaar tijd was de invoer van koffie uit Angola tot een minimum gedaald.⁵ De

Oud-minister van Ontwikkelingssamenwerking B.J. Udink opent de handelsdag van NYSE Euronext in 2008

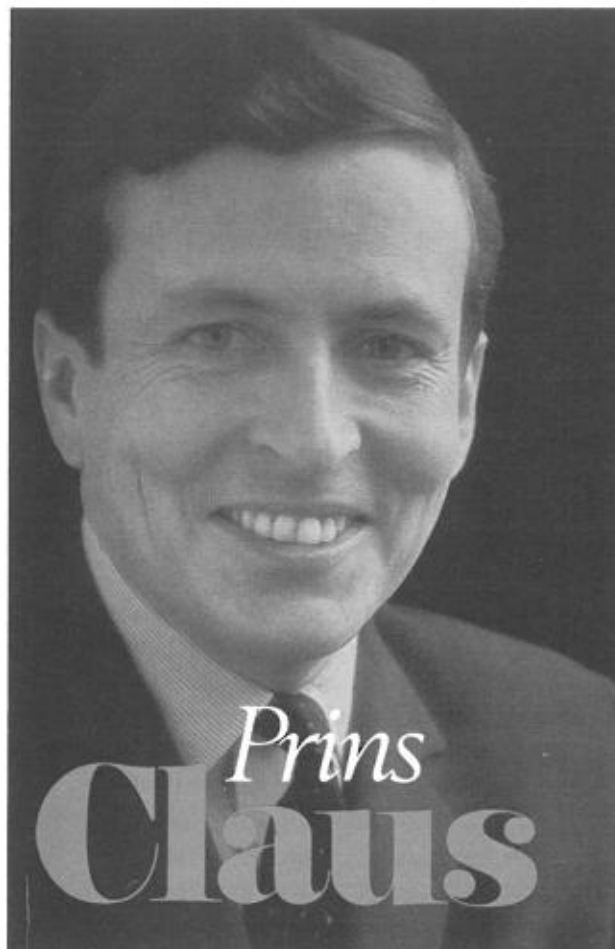
koffieactie was dus bepaald niet vrij van controversie. De meerderheid vond echter bij monde van lid Eddy van den Brink dat het werk van de NCO met zich meebracht "dat wel eens op lange tenen moet worden getrapt" en dat de commissie dus projecten kon steunen die niet per se politiek neutraal waren.⁶ De aanvraag van het Angola-Comité werd gehonoreerd met een bedrag van 9.500 gulden.

De subsidieverstrekking veroorzaakte grote opschudding in de samenleving. In discussies draaide het feitelijk om één vraag: was ontwikkelingshulp een politieke zaak, of een kwestie van louter liefdadigheid? Wie de eerste mening was toegedaan, vond de subsidieverstrekking terecht, terwijl degene die de laatste opvatting deelde uiteraard het tegendeel beweerde. De *Telegraaf* kwam met een serie artikelen waarin de krant betoogde dat in Angola geen sprake was van koloniale uitbuiting en dat het Angola-Comité de publieke opinie bewust misleidde.⁷ De commotie die de subsidieverstrekking veroorzaakte was het gevolg van wat wel genoemd is "het democratiseringsproces van het buitenlandse beleid".⁸ Doordat televisie in de jaren zestig in toenemende mate ingang vond in de huiska-

Hij achtte het kwalijk dat "rijksgeld gebruikt worden voor openlijke acties tegen bevriende mogendheden"

mers, werd de problematiek van de Derde Wereld nadrukkelijker onder de aandacht gebracht en nam de maatschappelijke betrokkenheid bij ontwikkelingshulp navenant toe. Ontwikkelingshulp was steeds meer onderwerp van publiek en politiek debat en de NCO die een nationaal pluriform platform was en dus een afspiegeling van verschillende meningen en visies vormde, bevorderde dat debat.

Maar dat was nooit de bedoeling geweest van het kabinet, noch van de ambtenarij. De raadsadviseur van de minister-president, D.M. Ringnalda, stuurde onmiddellijk een memorandum naar de premier, met het dringend advies de subsidie aan het Angola-Comité alsnog af te wijzen. De NCO was immers bedoeld als "een onschuldige commissie, die in brede lagen van de bevolking belangstelling moest opwekken voor de doelstellingen van de ontwikkelingsstrategie". Nu de commissie echter een actiecomité had ondersteund dat vond dat "een land als Portugal uit Afrika moest worden geramd met alle middelen, waaronder het boycotten van bonafide Nederlandse ondernemingen", was de NCO "geheel in politiek vaar-

water" terecht gekomen.⁹ De Ministerraad volgde dit advies op en de opvolger van Udink, Kees Boertien, besloot de subsidieverstrekking af te wijzen.

Officieel luidde het argument dat de koffieacties nauwelijks verband hielden met de ontwikkelingsstrategie.¹⁰ In werkelijkheid lagen andere motieven aan de afwijzing ten grondslag. Tijdens het kabinetsberaad betoogde premier Biesheuvel dat de NCO zich had ontwikkeld "van een voorlichtingsinstantie tot een pressiegroep". Udink, die op dat moment minister van Volkshuisvesting was, voegde hieraan toe dat de acties "in feite regelrecht tegen het Nederlandse bedrijfsleven" waren gericht. Het belangrijkste argument werd echter door minister Drees jr. van Verkeer en Waterstaat genoemd: hij achtte het kwalijk dat "rijksgeld gebruikt worden voor openlijke acties tegen bevriende mogendheden".¹¹ Kortom: de eigen Nederlandse buitenlandspolitieke en economische belangen waren in het geding!

De gevolgen voor Prins Claus en de NCO

Deze constatering had grote gevolgen voor de NCO. In de eerste plaats werd daarmee de positie van prins Claus als voorzitter van de NCO omstreden. De raadsadviseur van de minister-president adviseerde dan ook direct "uit te zien naar een andere voorzitter".¹² In eerste instantie vond het kabinet dit nog niet nodig. Het interpellatiedebat waarin minister Boertien om tekst en uitleg gevraagd werd vanwege zijn weigering de subsidieverstrekking aan het Angola-Comité toe te staan, gaf daar ook geen aanleiding toe, aangezien geen enkele partij de positie van prins Claus ter discussie stelde. Dit veranderde nadat Tweede Kamerlid van de PPR, De Gaay Fortman, schriftelijke vragen stelde over het voorzitterschap van prins Claus. Daarop antwoordde premier Biesheuvel dat "in ons constitutionele bestel vermeden dient te worden dat leden van het Ko-

ninklijk Huis betrokken raken bij controversiële kwesties".¹³ Dit antwoord hield feitelijk het einde van het voorzitterschap van prins Claus in. De val van het kabinet-Biesheuvel eind 1972 betekende even uitstel van executie. Maar hoewel opvolger van Boertien Jan Pronk in eerste instantie de prins wilde behouden voor de commissie¹⁴, werd uiteindelijk op aandrang van het kabinet prins Claus verzocht¹⁵ het voorzitterschap in te ruilen voor dat van de Stichting Nederlandse Vrijwilligers¹⁶. "Na enige aarzeling"¹⁷ reageerde deze positief op dit verzoek.

In de tweede plaats maakte de NCO-kwestie in één klap duidelijk dat de toenemende publieke betrokkenheid bij de Derde Wereldproblematiek een factor was waarmee in de beleidsontwikkeling rekening houden moest worden. Om dit zoveel mogelijk te kunnen kanaliseren, ontstond een discussie over de vraag hoe het mandaat van de commissie dusdanig kon worden aangepast dat deze de buitenlandspolitieke en economische belangen van Nederland niet meer in gevaar zou kunnen brengen. Het betekende het begin van een jarenlang getouwtrek tussen de NCO en de opeenvolgende ministers.

Hoewel de NCO in eerste instantie was opgericht voor drie jaar, hield Pronk de commissie grotendeels in stand, zij het onder de nieuwe naam: Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking. Zijn ambtenaren waren duidelijk minder geporteerd voor de NCO. Zo schreef chef Voorlichtingsdienst Léon Mazairac aan de directeur-generaal Internationale Samenwerking dat projecten van Nederlandse actiegroepen tegen buitenlandse regeringen "storend [kunnen] werken voor de rustige uitvoering van het buitenlandse beleid en handhaving van vriendschappelijke relaties met andere landen, ook al is het regiem niet datgene wat de betreffende Nederlandse Regering zich zou wensen."¹⁸ Directeur-generaal Lodewijk van Gorkom was het hier mee eens. "Absurde projecten werden ons voorgelegd. Bijvoorbeeld het project om het Cubaanse revolutionaire gedachtegoed in Nederland uit te dragen. Of een project dat onverbloemd gericht was op de omverwerping van de regering van de Filipijnen. Ik vond dat je daar als regering niet mee akkoord kon gaan."¹⁹ Hoewel Pronk sympathie had voor bevrijdingsbewegingen en actiecomités als zodanig, gingen dergelijke projecten hem kennelijk ook te ver, want in oktober 1976 keurde hij een reeks van deze projecten af.²⁰

Onder Jan de Koning werd het mandaat van de NCO ingrijpender aangepast. Hij vond dat afzonderlijke toetsing van elk project door de minister "veel aanleiding tot wrijving en conflict" gaf. Hij dacht eventuele moeilijkheden op te kunnen vangen door de bevoegdheden van de NCO te verruimen en programmasubsidie te verlenen, zij het op één voorwaarde: "geen pro-

jecten mogen worden goedgekeurd die erop gericht zijn een door Nederland erkende vreemde regering ten val te brengen, dan wel intern geweld in de betrokken landen teweeg te brengen of te ondersteunen. Organisaties die doelstellingen hebben die daarop gericht zijn, kunnen evenmin in aanmerking komen voor goedkeuring van door hen ingediende projectvoorstellen".²¹

Dit model, dat op 1 januari 1980 van kracht werd, hield echter niet lang stand. De opvolger van De Koning, Kees van Dijk, liet al bij zijn aantreden blijken eens een hartig woordje met de commissie te willen wisselen.²² "Het is herhaaldelijk voorgekomen dat ambassadeurs en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zich bij mij beklaagden."²³ De commissie kon volgens hem de onder De Koning verkregen vrijheid niet aan, dus probeerde hij het mandaat van de commissie verder aan te scherpen door middel van clausules, zodat voortaan geen "projectactiviteiten zullen worden gesubsidieerd die onverenigbaar zijn met het Nederlandse buitenlands politieke beleid, inbegrepen activiteiten die strijdig zijn met het door de Regering geformuleerde verlangen naar een goede ontwikkelingsrelatie met bepaalde landen".²⁴

Eegie Schoo, die in 1983 Van Dijk was opgevolgd, was de eerste vrouwelijke minister en de enige VVD-bewindspersoon voor Ontwikkelingssamenwerking. Zij had sowieso niet zoveel op met de NCO. "Het ging er uiteindelijk altijd om anderen tot jouw superieure zienswijze te bekeren", verklaarde ze achteraf.²⁵ De NCO mocht blijven bestaan, maar dan wel met minder geld, in de hoop dat de commissie haar prioriteiten bijstelde ten koste van de actiecomités.²⁶ Onder opvolger Bukman verliepen de contacten gunstiger. Hij ging bewust conflicten met de NCO uit de weg en de NCO zorgde ervoor dat projecten die eventueel strijdig waren met het buitenlandse beleid, uit de media gehouden werd.²⁷

De NCO-kwestie laat zien dat de maatschappelijke betrokkenheid bij ontwikkelingssamenwerking door het kabinet alléén werd gewaardeerd, zolang het maar niet de nationale belangen van de overheid doorkruiste. De vraag is of Udink de perikelen rondom de NCO had kunnen voorzien en dus had kunnen voorkomen. Ja en nee. Nee, omdat Udink samen met Luns beschouwd moeten worden als vertegenwoordigers van de oude politieke elite die gewend waren dat het buitenlandse beleid een zaak was voor het departement en diplomaten. Ze hadden simpelweg onvoldoende oog voor het feit dat de publieke betrokkenheid bij buitenlandse aangelegenheden, en dus ook bij ontwikkelingssamenwerking, al buitengewoon groot was. Door een commissie als de NCO te installeren, opende Udink onbedoeld de doos van Pandora.

Anderzijds had Udink dit wel degelijk kunnen voorkomen als hij zorgvuldiger te werk zou zijn gegaan. Vlak voor de installatie van de commissie in 1970 was het voor de beoogde deelnemers nog steeds niet duidelijk wat voor mandaat de commissie zou krijgen, of de commissie zelfstandig mocht opereren en hoe het zat met de politieke verantwoordelijkheid omtrent het beoogde voorzitterschap van prins Claus.²⁸ Zelfs na de installatie van de commissie op 2 december 1970 waren deze zaken nog niet geregeld. Zo hadden ambtenaren van Buitenlandse

Zaken op 10 december een gesprek met prins Claus over diens positie.²⁹ Maar in maart 1972 bleek dat nog steeds niet duidelijk te zijn. Op de vraag van prins Claus of hij mocht zeggen wat hij wilde, had Udink geantwoord: "Nee, dat kan natuurlijk niet, Koninklijke Hoogheid, niemand kan zeggen wat hij wil. Ik mag ook niet zeggen wat ik wil. Ik ben gebonden aan een regeerakkoord en aan begrotingsstukken en aan verklaringen in de Kamer (...), maar ik zal het zo formuleren: wat u zegt, zeg ik, en wat ik zeg, zegt u. Dat is onze band."³⁰ In maart 1972 kreeg de prins van de opvolger van Udink, Kees Boertien, evenwel

Het is dan ook prins Claus die beschouwd kan worden als het grootste slachtoffer van deze onverklikkelijke geschiedenis

iets anders te horen. Deze zei in een telefoongesprek tegen de prins: "Ik ben niet met mijn ambtsvoorganger Udink van mening, dat U als lid van het Koninklijk Huis in de Nationale Commissie altijd het regeringsstandpunt moet aanhangen. (...) In plaats van een rigide regeling meen ik dat intensief contact veel nariigheid kan voorkomen."³¹

Het is dan ook prins Claus die beschouwd kan worden als het grootste slachtoffer van deze onverklikkelijke geschiedenis. Niet alleen omdat hij te maken had met tegenstrijdige opvattingen van bewindslieden, maar vooral omdat hij door politiek gekonkel gedwongen was zijn voorzitterschap neer te leggen, hetgeen hij anders met veel genoegen zou hebben voortgezet.³²

Besluit

De NCO bestaat ondanks de beroeringen nog steeds, zij het onder de naam Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling (NCDO). De taak van de commissie is min of meer gelijk gebleven, en nog steeds is de commissie niet onomstreden. Nu niet omdat er buitenlandpolitieke of economische belangen in het geding zouden zijn, maar omdat er sprake zou zijn van ongewenste belangenverstrengeling. Zo bleek vorig jaar dat de commissie onder leiding van Jos van Gennip diverse organisaties had gesubsidieerd waar hij zelf allerlei bestuursfuncties bekleedde. Ook bleek dat de vice-voorzitter van de commissie, Joan Ferrier, de zus is van de woordvoerder van Ontwikkelingssamenwerking van het CDA, Kathleen Ferrier. Maar of dit uiteindelijk tot net zoveel beroering zal leiden als destijds met de NCO, zal de tijd moeten uitwijzen.

Personalia:

Drs. Leon van Damme (1982) studeerde geschiedenis en internationale betrekkingen aan de Universiteit Utrecht. Van 2006 tot en met 2008 was hij verbonden aan het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis voor de bronnenpublicatie Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking. Momenteel is hij werkzaam bij het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie ten behoeve van het project Archieven Oorlogsgetroffenen WOII, in het kader van het programma 'Erfgoed van de oorlog' van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Noten

- ¹ Naar de geschiedenis van de NCO is nog geen serieus onderzoek gedaan. Dit artikel is dan ook vrijwel geheel gebaseerd op archiefmateriaal.
- ² M.L.J. Dierikx e.a. (red.), *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*. Bronnenuitgave, dl. 3, 1967-1973 (Den Haag 2005) no. 200.
- ³ Rede Udink bij installatie NCO, 2 december 1970. Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken (BuZa), code 999 (VN), 1965-1974, 999.214.6, inv.no. 591.
- ⁴ Verslag 9e plenaire vergadering NCO, 1 februari 1972. Financieringsaanvraag Dr. Eduardo Mondlane Stichting. BuZa, code 999 (VN), 1965-1974, 999.214.6, inv.no. 598.
- ⁵ H. Beerends en M. Broere, *De beweging. Een halve eeuw mondiale solidariteit* (Amsterdam 2004) 52.
- ⁶ Verslag 9e plenaire vergadering NCO, 1 februari 1972. Financieringsaanvraag Dr. Eduardo Mondlane Stichting. BuZa, code 999 (VN), 1965-1974, 999.214.6, inv.no. 598.
- ⁷ Hans Knoop, 'Juist koffie-actie draait klok terug', 27-4-1972; 'De waarheid over Angola', 25-4-1972; 'Angola-comité wil de waarheid niet weten', 26-4-1972.
- ⁸ Zie: A. van Staden. 'De rol van Nederland in het Atlantisch bondgenootschap. Wat veranderde en wat uiteindelijk bleef', in: N.C.F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid* (Haarlem 1991) 226.
- ⁹ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 3, no. 253.
- ¹⁰ Interpellatie betreffende het weigeren van subsidie aan het Angola Comité, *Handelingen der Staten-Generaal*, 1971-1972, Tweede Kamer, 27 april 1972, 3147.
- ¹¹ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 3, no. 254.
- ¹² Idem, no. 253.
- ¹³ *Handelingen der Staten-Generaal*, 1971-1972, Tweede Kamer, Aanhangsel, no. 905.
- ¹⁴ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 4, 1973-1977, no. 45.
- ¹⁵ Brief Ruppert aan Den Uyl, 7 februari 1974. Nationaal Archief (NA), 2.03.01 (Archief AZ/KMP), inv.no. 8757.
- ¹⁶ Deze stichting had als doel het uitzenden van jonge vrijwilligers naar ontwikkelingslanden. Het werk van de stichting werd ondersteund door een ambtelijke staf van het Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- ¹⁷ 'Ik heb getracht er bovenop te zitten'. Interview met dr. J.P. Pronk, in: L.J. van Damme en M.G.M. Smits (red.), *Voor de ontwikkeling van de Derde Wereld. Politici en ambtenaren over de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1989* (Amsterdam 2009) 182.
- ¹⁸ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 4, no. 128.
- ¹⁹ 'Mijn onmacht heeft me het meest teleurgesteld'. Interview met mr. L.H.J.B. van Gorkom, in: Van Damme en Smits, *Voor de ontwikkeling van de Derde Wereld*, 161.
- ²⁰ H. Beerends, *De Derde Wereld beweging. Geschiedenis en toekomst* (Utrecht 1992) 287.
- ²¹ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 5, 1977-1982, no. 91.
- ²² Rede minister Van Dijk tijdens NCO-symposium van 24 oktober 1981. BuZa, archief [Tweede] NCO, 1973-1986, doos 141.
- ²³ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 5, no. 267.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ 'Ik heb OS in stand gehouden'. Interview met drs. E.M. Schoo, in: Van Damme en Smits, *Voor de ontwikkeling van de Derde Wereld*, 296.
- ²⁶ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 6, 1982-1989, no. 119.
- ²⁷ Beerends, *De Derde Wereld beweging*, 294.
- ²⁸ Dierikx e.a., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, deel 3, no. 203.
- ²⁹ Ibidem, no. 209.
- ³⁰ 'Ontwikkelingshulp is op zijn best marginal but perhaps in some cases vita', interview met drs. B.J. Udink, in: Van Damme en Smits, *Voor de ontwikkeling van de Derde Wereld*, 82.
- ³¹ Verslag telefoongesprek tussen Boertien en prins Claus, 8 maart 1972, Historisch Documentatie Centrum Nederlands Protestantisme, Archief Boertien, inv.no. 38.
- ³² Zie de uitzending van Andere Tijden over de NCO van 13 december 2007. <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/38053500/>

Tot oorlog – in oorlog

Michael Walzer, *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen. Een ethische beschouwing met historische illustraties* (Amsterdam:

Atlas, 2006, 511 blz., €34,90, ISBN 978 90 4500 528 7)

"Aan morele vraagstukken doen wij hier niet. Die laten wij met genoeg over aan de theologen." Was getekend een docent in het tweede jaar van mijn studie Geschiedenis, bij de start van de collegereeks 'Inleiding in de Internationale Betrekkingen'. Wie het inmiddels dertig jaar oude boek van de Amerikaanse politicoloog Michael Walzer *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen* leest, komt er al snel achter dat deze uitspraak op zijn minst discutabel is. Zijn boek laat zien dat zeker in de militaire geschiedenis ethische overwegingen bijna altijd een rol spelen.

In *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen* bestudeert Walzer de concepten van het *ius ad bellum* (het recht tot oorlog) en het *ius in bello* (het recht in oorlog). In feite is het een zoektocht naar rechtvaardige redenen om tot oorlog over te gaan. Tevens zoekt hij naar een antwoord op de vraag hoe politici, officieren, soldaten en burgers zich behoren te gedragen in oorlogstijd. Het aardige aan Walzer's boek is dat hij ieder ethisch dilemma met betrekking tot oorlog op een heldere manier toelicht aan de hand van een historisch voorbeeld. Zo voert hij de Amerikaanse generaal Sherman op om te onderzoeken of de uitspraak 'oorlog is een hel' een vrijbrief kan zijn voor militairen om wreedheden te begaan. Sherman bombardeerde gedurende de Amerikaanse Burgeroorlog Atlanta, dwong de inwoners tot evacuatie en stak bovendien de stad in brand. Hij verdedigde zichzelf door te zeggen dat niet hij, maar de Geconfedereerden, die de oorlog begonnen waren, blaam troffen. Sherman meende dat oorlog altijd vreselijk was en dat hij daar niets aan kon veranderen: "Daarom verdienen degenen die ons land in oorlog gestort hebben alle vervloeking die een volk maar kan uitbraken, aldus de generaal." Walzer meent echter dat de tra-

gedie van oorlog nooit een excuus mag zijn voor inhumane gedrag. Als positief voorbeeld hiervan noemt hij de Duitse generaal Erwin Rommel die gevangen genomen vijandelijke soldaten in leven liet en daarmee een bevel van Hitler naast zich neerlegde.

In het voorwoord bij de nieuwe uitgave constateert Walzer dat er in de afgelopen dertig jaar wat betreft oorlogvoering weinig veranderd is: "De stemmen zijn anders, de woorden zijn hetzelfde", aldus Walzer. Eén type oorlog is echter "spectaculair in het centrum" komen te staan: de humanitaire interventie. Hij constateert dat het grootste gevaar voor de meeste mensen op de wereld niet van buitenaf komt, maar uit het eigen land. De vraag is dan natuurlijk hoe groot de ellende in een land moet zijn, voordat andere mogelijkheden deze met militaire middelen een halt mogen toeroepen. Bovendien, wie moet er ingrijpen en met welk gezag? Walzer meent dat elk land het recht heeft om een eind te maken aan misdaden wanneer deze "het morele geweten van de mensheid schokken". Hoewel dit natuurlijk een vage omschrijving is, legt Walzer wel duidelijk de bewijslast bij de interveniërende partijen: zij moeten zich uitgebreid kunnen verantwoorden voor de actie die zij ondernemen. Zij zijn het immers die wellicht het belangrijkste uitgangspunt in het internationaal recht, de territoriale soevereiniteit, schenden.

Walzer wil in eerste instantie geen uitspraak doen over de oorsprong van de rechten die landen hebben: "Het is voldoende te zeggen dat ze voortkomen uit ons besef van wat het is om mens te zijn", betoogt Walzer. "Als ze niet van nature gegeven zijn, dan hebben we ze uitgevonden, maar natuurlijk óf bedacht, ze vormen een tastbaar kenmerk van ons ethische bestaan". Een bladzijde verder gaat hij er echter zonder meer van uit dat samenlevingen functioneren op basis van een contract. Daarin bereiken de bewoners van een land overeenstemming over hun rechten. De wil van de burgers, vervat in dit sociaal contract, vormt dan ook de basis

voor "territoriale integriteit en politieke soevereiniteit". Als een soevereine staat aangevallen wordt, heeft die dus het recht om zich te verdedigen vanwege dat sociaal contract. Ook de filosofische basis voor het *ius in bello* ligt volgens Walzer in de gemeenschap. Hij stelt dat oorlogsconventies geen "enkele gezagsbron" kennen, maar de uitkomst zijn van een proces waarin "mensen met elkaar in de clinch gaan totdat ze in grote lijnen een consensus bereikt hebben". In Walzer's denken is recht dus altijd gefundeerd in menselijke overeenstemming. Daarmee wekt hij echter de indruk dat moraliteit tijdelijk, variabel en relatief wordt. Zonder fundamentalistisch te willen zijn of te pretenderen de 'voorkant van het borduurlapje' te kennen, valt er vanuit christelijk perspectief hierover wel wat meer te zeggen. Het christendom leert immers dat er wel degelijk onderscheid te maken valt tussen de weg van de goddeloze en die van de rechtvaardige (Psalm 1). De laatste houdt immers rekening met de Thora die God, de Unieke Gezagsbron, geschonken heeft tot welzijn van de hele wereld. Tegelijkertijd heeft ook de christelijke traditie zich, door schade en schande wijs geworden, gerealiseerd dat de Bijbel geen Wetboek van Strafrecht is. Tastend door de geschiedenis hebben christenen een weg gezocht om regels te formuleren met betrekking tot oorlogvoering. Ook op basis van consensus dus, maar zonder daarbij de moraal te laten verworden tot niets meer dan een sociale constructie.

Al met al is Walzer's klassieker nog steeds lezenswaardig vanwege de actuele vragen en goede historische illustraties. Bovendien kan het voor veel historici een aanzet zijn om af en toe ook morele overwegingen toe te laten in de bestudering van het verleden. Dat Walzer's filosofische basis soms vragen oproept, moet dan ook maar fungeren als middel om de eigen geest te scherpen. Al was het maar om moraliteit niet alleen voer voor theologen te laten zijn.

Geert Meijering

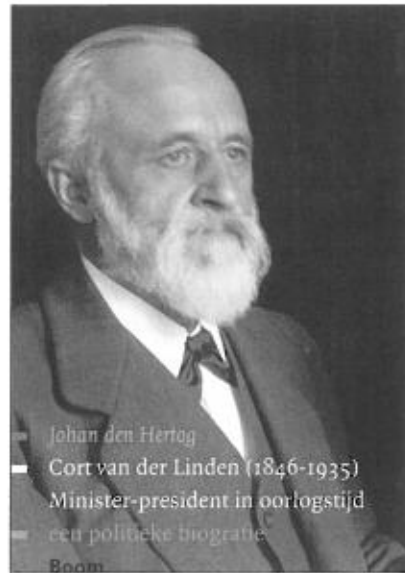
Twee oorlogspremiers geboekstaafd

Johan den Hertog, *Cort van der Linden* (1846-1935). *Minister-president in oorlogstijd. Een politieke biografie* (Amsterdam: Boom, 2007, 901 blz., €49,50, ISBN 978 90 8506 499)

Henk van Osch, *Jonkheer D.J. de Geer. De teloorgang van een minister-president* (Amsterdam: Boom, 2007, 549 blz., €35,-, ISBN 978 90 8506 421 3)

In betrekkelijk korte tijd verschenen biografieën van zes Nederlandse minister-presidenten, die samen een belangrijk deel van de politieke geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw bestrijken. Terwijl de door Hans Daalder en Jelle Gaemers geschreven reeks over Willem Drees zijn voltooiing nadert en de stof die Jeroen Koch's portret van Abraham Kuyper heeft doen opwaaien nog maar net is neergedward, verschenen afgelopen jaar ook twee boeken over Joop den Uyl en Dries van Agt. In deze bijdrage sta ik stil bij twee premiers die in die functie het uitbreken van een wereldoorlog hebben meegemaakt: Pieter Cort van der Linden en Dirk Jan de Geer. In hun biografieën stellen de auteurs Johan den Hertog en Henk van Osch zich onder meer ten doel na te gaan waarom het oordeel over hun hoofdpersonen zo uiteenlopend waren. Terwijl Cort van der Linden in zijn laatste levensjaren en ook nadien algemeen gewaardeerd werd om het feit dat hij erin geslaagd was Nederland buiten de Eerste Wereldoorlog te houden, werd De Geer gezien als een landverrader waardoor zijn eerdere verdiensten als politicus nauwelijks voor het voetlicht werden gebracht.

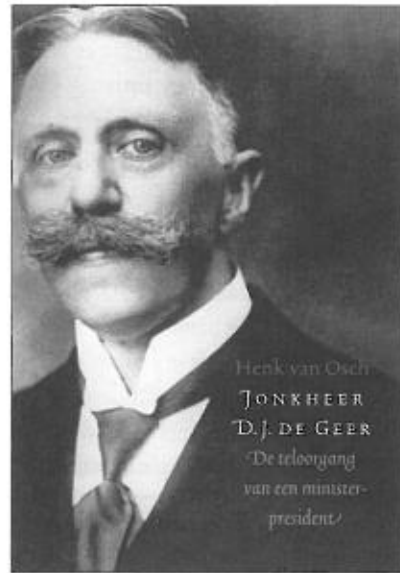
Als we de twee oorlogspremiers met elkaar vergelijken, vallen op de eerste plaats enkele opvallende overeenkomsten op. Beiden waren van goede komaf en golden als kenners van het staatsrecht en volkenrecht. Bovendien waren beiden mentaal op Duitsland georiënteerd, hetgeen zich bij Cort van der Linden uitte in het feit dat hij zich liet inspireren door Duitse rechtsfiloso-

fen en bij De Geer in zijn voorkeur voor vakanties in Duitsland. Ten slotte slaagden beiden erin (De Geer zelfs twee keer) om regeringen tot stand te brengen op een moment dat er in de Tweede Kamer geen werkbare meerderheid voorhanden was. Bovendien slaagden hun regeringen – het tweede kabinet-De Geer (1939-1940) laat ik even buiten beschouwing – erin de volle termijn uit te zitten.

De belangrijkste overeenkomst tussen beiden is hun volkenrechtelijke oriëntatie. Voor Cort van der Linden vormde het volkenrecht het richtsnoer van zijn neutraliteitspolitiek tijdens de Eerste Wereldoorlog. "Wie zich beroept op het recht, laat zich niet leiden door eenige partijdigheid, en bovendien, indien men vasthoudt aan het recht, waar het recht van alle zijden wankelt, staat men niettemin sterk." (De Hertog, p. 407) Zijn inzet tijdens de Haagse vredesconferenties aan de het begin van de twintigste eeuw en na afloop van de Eerste Wereldoorlog was internationale samenwerking op basis van gelijkwaardigheid en het beslechten van geschillen. "Laten wij het internationalisme op den voorgrond stellen, het nationalisme slechts zoover eerbiedigen als noodzakelijk is" (idem, p. 696). Hij was daarom ook kritisch op de Volkenbond, die in zijn ogen deel uitmaakte van het traktaat dat de overwinnaars aan de overwonnenen oplegden.

De Geer, die Cort van der Linden be-

wonderde omdat deze tijdens de Eerste Wereldoorlog "het schip van staat behendig tussen de klippen door loodste" (Van Osch, p. 65), was aanmerkelijk positiever over de Volkenbond. In zijn ogen was de organisatie een opstap naar een internationale statenorganisatie die nationale bewapening overbodig zou maken. Hoewel De Geer uitdrukkelijk een afkeer van oorlog had, was hij – anders dan veel tijdgenoten – geen antimilitarist. De neutraliteit moest met wapens verdedigd worden. Hij probeerde slechts het juiste midden te vinden, aldus Van Osch. Een internationale bewapende macht zou de rechtsorde moeten handhaven en zo lang dit niet was gerealiseerd, mocht en moest een land zich bewapenen. De Geers tragiek is echter dat hij door zijn afkeer van oorlog blind werd voor het naderende onheil. Terwijl Cort van der Linden het volkenrecht kon blijven hanteren als basis voor zijn neutraliteitspolitiek, viel De Geer's wereldbeeld op 10 mei 1940 in duigen. Het ontbrak hem aan de geestelijke spankracht om een nieuwe houding te bepalen in de gewijzigde internationaal-politieke verhoudingen.

Voor het overige komen uit de beide biografieën vooral de verschillen tussen beide oorlogspremiers naar voren. Den Hertog beschrijft de loopbaan van de man die in 2002 door de leden van de Eerste en Tweede Kamer werd uitgeroepen tot de beste premier van de twintigste eeuw en die ook tijdens zijn laat-

ste levensjaren bij voortdurende geprezen werd. Hiervoor had hij bijna 900 pagina's nodig, waarmee Den Hertog veel van zijn lezers vergt. Desondanks is het geen volledige levensbeschrijving. Over Cort van der Lindens privé-leven komen we door het ontbreken van bronnen maar weinig te weten. Omdat de nadruk ligt op diens politiek handelen en zijn voorafgaande wetenschappelijke loopbaan, noemt Den Hertog zijn boek een politieke biografie. De waarde van deze biografie ligt vooral in het feit dat hij inzake Van der Linden's neutraliteitspolitiek uitvoerig onderzoek heeft gedaan in de diplomatieke archieven van de oorlogvoerende landen. Zijn boek vormt daarmee een belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar de positie van Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog. Den Hertog toont aan dat de Nederlandse neutraliteit niet gelijkstond met afzijdigheid of passiviteit. Gestoeld op het volkenrecht voerde Van der Linden samen met zijn minister van Buitenlandse Zaken J. Loudon een actieve politiek om de oorlogvoerende buurlanden te overtuigen van het voordeel van een neutraal Nederland. Den Hertog laat zien dat zij daarbij moesten balanceren op een dun koord waarbij het risico dat het alsnog mis zou gaan levensgroot aanwezig was. Wat betreft de binnenlandse politiek wordt uitvoerig ingegaan op de inspanningen van Cort van der Linden om twee politieke impasses, het realiseren van algemeen kiesrecht en de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs, te doorbreken. Den Hertog bestrijdt nadrukkelijk dat hiermee politieke koehandel is bedreven, door te stellen dat Cort van der Linden beide zaken gescheiden presenteerde, waarbij de belangen van de confessionelen en liberalen niet tegengesteld aan elkaar waren. "De witte tovenaars uit het land van Zoetekoekandiah", aldus Colijn, slaagde er door zijn vertrouwenwekkende uitstraling in om politieke tegenstanders op één lijn te krijgen.

Van Osch' biografie lijkt vooral te zijn geschreven om De Geer waar mogelijk te ontdoen van het negatieve oordeel dat hem ten deel viel door zijn terugkeer naar bezet Nederland en zijn bro-

chure *De synthese in den oorlog* uit 1942. In het boek worden De Geers verdiensten voor de Nederlandse politiek naar voren gebracht, zonder daarmee afbreuk te doen aan diens falen tijdens de oorlogsjaren. Net als Den Hertog slaagt ook Van Osch er niet in om De Geer als privé-persoon goed voor het voetlicht te krijgen. Hoewel De Geer anders dan Cort van der Linden wel een persoonsarchief naliet, biedt dit archief onvoldoende aanknopingspunten om een afgewogen oordeel over De Geer te kunnen vellen. Zijn dagboek laat alles wat van belang is onbesproken en wat hij naliet, is zeer eenzijdig. Zijn archief bevat vooral correspondentie en krantenknipsels van waarderende aard; kritische stukken over hemzelf ontbreken. De Geer stelde partij- en tijdgenoten keer op keer voor een verrassing door zijn persoonlijke motieven achter te houden. De voormalig huisarts Van Osch probeert dit onberekenbare gedrag van zijn patiënt te doorgronden door het aanreiken van een psychologisch perspectief. Faalangst, twijfel en zelfonderschatting lijken de belangrijkste drijfveren te zijn geweest voor De Geers handelen. Hoewel het waarschijnlijk onmogelijk is om dieper door te dringen in de persoon De Geer, zijn mijns inziens de mogelijkheden om meer naar boven te halen over diens publieke optreden niet ten volle benut. Een blik in het notenapparaat leert dat Van Osch zich vooral baseert op secundaire literatuur. Onderzoek in het partijarchief van de CHU, het uitvoerig bestuderen van de partijbladen van de CHU, zoals het dagblad *De Nederlander* en uitvoeriger onderzoek in de handelingen van de Tweede Kamer zullen ongetwijfeld meer opleveren. Onderzoek in de archieven van de oorlogvoerende mogendheden, zoals Den Hertog heeft gedaan voor zijn biografie over Cort van der Linden, kunnen wellicht ook verrassende inzichten opleveren over de minister-president die zijn levensavond moest slijten met mislukte pogingen tot eerherstel.

Mari Smits

Fatsoenlijke communisten

Dick Engelen, *Frontdienst. De BVD in de Koude Oorlog* (Amsterdam: Boorn, 2008, 315 blz., €25,-, ISBN 9 789085 065135)

De BVD was een normale organisatie, die uitvoerde wat de politiek haar opdroeg. Maar sommige taken voerde de dienst liever uit dan andere. Dat is de conclusie van BVD-historicus Dick Engelen die met *Frontdienst* het tweede deel van de geschiedenis van de Nederlandse veiligheidsdienst afleverde. Dit deel is spannender dan het vorige, omdat Engelen meer operationele details weggeeft. Hij gaat uitvoerig in op de operatie 'Mongool', de succesvolle poging van de BVD om binnen de CPN een pro-chinese pseudo-oppositie op te richten. Engelen verklaart ook aardige feitjes: zo streek de dienst alle buitenlandse steekpenningen aan dubbelagenten op, maar zette ze tegelijkertijd wel op de eigen loonlijst om te voorkomen dat ze uit financieel gewin voor de tegenpartij gingen werken.

Bij alle geheime operaties en duistere activiteiten was de BVD echter nooit uit op expansie. De dienst was een bonafide departementaal orgaan en sloeg het aanbod van enkele verongelijkte oud-Indiëgangers om een coup te plegen – zij voelden zich uitgedaagd door de antikoloniale stemming in de naoorlogse parlementaire democratie – zonder aarzelen af.

Het vijandbeeld van de BVD was overigens gedurende vrijwel de gehele Koude Oorlog nogal conservatief. Waren de oud-verzetsstrijders binnen de dienst aanvankelijk vooral beducht voor een heropleving van het fascisme in West-Duitsland, aan het einde van de jaren veertig was het doelwit van de BVD nog verder naar het Oosten opgeschoven. De dienst hield tot diep in de jaren tachtig vast aan het 'rode gevaar' als vijandbeeld. Alle reizen van en naar het Oostblok, alle operaties vanuit de Oost-Europese ambassades werden nauwlettend in de gaten gehouden. Dat was ook wel nodig, want zowel de KGB als haar satellietorganisaties (de Oost-Duitse Stasi, de Hongaarse of Poolse geheime diensten) trachtten meerdere malen Neder-

eters. De BVD in de Koude Oorlog

landse industriële of militaire geheimen te bemachtigen en slaagden er ook een aantal keren in Nederlanders bewust of onbewust voor hun karretje te spannen.

Maar toen er in de jaren zeventig nieuwe gevaren de kop opstaken, zoals het nationale en internationale terrorisme, was het voor de dienst heel moeilijk om om te schakelen. De afdeling Zuid-Molukkers werd in de jaren zeventig bijvoorbeeld slechts bemand door een handjevol medewerkers. Dat kwam omdat het merendeel van de BVD'ers, de dienstleiding inclusief, nog steeds als 'communistenvreters' bestempeld konden worden – een typing die minister van Binnenlandse Zaken Ed van Thijn overigens op de dienst plakte. Engelen laat zien dat de dienst op dit gebied aardige successen boekte, bijvoorbeeld tegen de CPN. Maar op het gebied van links terrorisme en extremisme duurde het eventjes voordat de BVD door had wat er aan de hand was. Engelen maakt daarbij impliciet duidelijk dat de BVD weliswaar binnen de grenzen van de wet bleef, maar toch ook wel een eigen koninkrijkje vormde. Van parlementair toezicht of ministeriele aansturing was weinig sprake. Dat lag overigens niet in de eerste plaats aan de BVD, maar vooral aan de politiek, die hier gewoon weinig belangstelling voor toonde en zich gemakkelijk liet overtuigen.

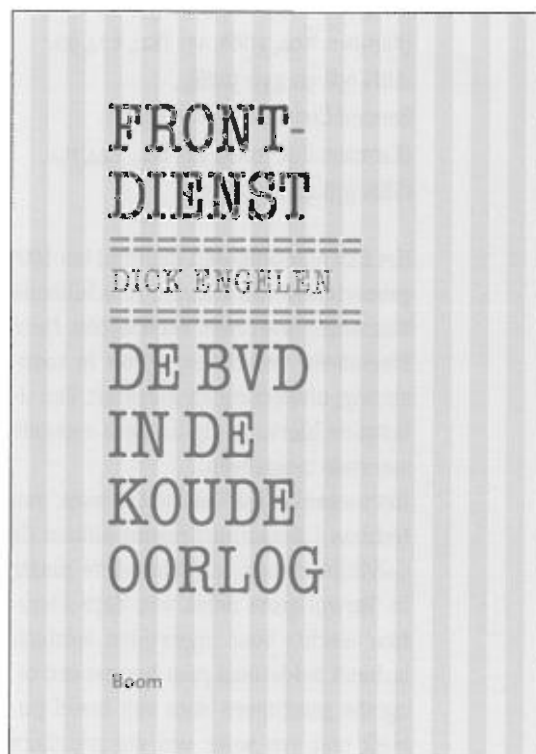
Was die nauwe focus op het communisme als vijandbeeld nu zo erg, vraagt Engelen zich in zijn slothoofdstuk af? Volgens hem niet. Hoogstens werd de dienst af en toe minder serieus genomen. Maar ook die imagoschade werd na 1989 dankzij de voortvarende reorganisatie van A.H.W. Docters van Leeuwen als nieuw hoofd van de dienst verholpen. Van een 'tunnelvisie' had deze 'nieuwe dienst', zoals Engelen blijmoedig vaststelt, daarna geen last meer. In ieder geval was er nu een onderdeel bijgekomen dat de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen op de huid moest volgen, en ervoor moest zorgen dat de dienst zich niet meer van de tijdgeest kon afsluiten. Ook stonden open-

heid en toezicht nu sterker op de voorgrond. Dat blijkt ook uit de toegenomen berichtgeving: wanneer we de media doornemen stond er tot ver in de jaren negentig nauwelijks iets over de BVD in de krant. Tegenwoordig haalt de AIVD minimaal een paar keer per maand het nieuws.

De geloofsbrieven die Engelen de dienst met dit boek toesteeft, zijn kortom uitstekend. De dienst was fatsoenlijk en meestal goed op de hoogte. Oost-Europese spionnen werden gepakt of 'gedubbeld', rechts-extremisten werden 'verstoord'. En datgene wat de Nederlandse agenten misten – in casu de aanslagen door de Molukse jongeren in de jaren zeventig – had de dienst ook niet kunnen weten, omdat de leiding binnen de democratische kaders had willen blijven, en 'een afweging tussen veiligheid en burgerlijke vrijheden' had gemaakt.

Dat Engelen tot die conclusie komt, is niet zo verwonderlijk, gezien het bronnenmateriaal waarop hij zijn bevindingen baseert. Naast een klein aantal secundaire werken van eigen bodem en enkele (niet zo recente) internationale studies over *intelligence* maakt hij uitsluitend gebruik van de archieven van de BVD/AIVD zelf. Wanneer hij evenwel ook bronnenmateriaal uit andere departementale of juridische archieven had gebruikt, had hij kunnen vinden dat er wel degelijk inbreuk was gemaakt op burgerlijke vrijheden van de Molukse gemeenschap, en dat politie, justitie en BVD over een veelheid aan informatie over mogelijke aanslagen beschikten. Ze slaagden er alleen niet in tijdig het juiste gerucht eruit te pikken.

Ook mist Engelen toch een serie operaties die de Oost-Duitse veiligheidsdienst, de Stasi en de Oost-Duitse militaire inlichtingendienst met succes in Nederland uitvoerden, onder andere tegen de vredesbeweging. Maar die gegevens duiken in de BVD-archieven niet op – en dus ook niet in Engelens boek. Engelens opmerking "dat men niet weet wat men niet weet" is weliswaar een correct caveat bij dit soort studies, maar het is toch inmiddels wel bekend dat de

archieven van de Oost-Duitse, en tegenwoordig ook van andere Oost-Europese, veiligheidsdiensten vrij gemakkelijk te raadplegen zijn. Die scheve bronnenbasis wordt bovendien nog problematischer, aangezien het nog maar de vraag is of andere historici Engelens BVD-bias kunnen rechtzetten. De AIVD verstrekte wel een cd met de documenten die Engelen citeert, maar we weten niet wat Engelen nog meer heeft gezien. Hij kreeg namelijk onbelemmerde toegang tot de BVD/AIVD-archieven, iets wat niet voor iedereen is weggelegd. Laten we hopen dat de 'glasnost' die Engelen de dienst toedicht, ook op dit vlak gaat gelden.

Beatrice de Graaf

Calvijn. Een vergelijking tussen twee biografieën

Herman J. Selderhuis, *Calvijn. Een mens* (Kampen: Kok, 2008, 336 blz., €24,90, ISBN 978 90 4351 5276)

Bernard Cottret, *Calvijn. Biografie* (Kampen: Kok, 2005, 425 blz., €44,75,-, ISBN 978 90 4350 7370)

Het kan niet uitblijven dat rond het 500^e geboortejaar van Calvijn verschillende biografieën over hem verschijnen. Deze biografieën verschillen echter in toonzetting, uitwerking en kwaliteit. Een illustratie hiervan volgt in deze recensie van twee biografieën.

Het toegankelijke 'Calvijn. Een mens' van Herman J. Selderhuis neemt binnen de Calvijnliteratuur een bijzondere plaats in. Terwijl grote delen van deze literatuur slechts voor ingewijden leesbaar is, heeft Selderhuis juist bewust een biografie geschreven voor een breed publiek met een soms wel erg populaire schrijfwijze, waar je van moet houden. Dit boek gaat, zoals de titel al zegt, over de méns Calvijn, en pas in zijn tweede plaats over de theologie van Calvijn. Als bron is daarom vooral de persoonlijke correspondentie van Calvijn gebruikt, zodat een heel andere inkijk in zijn leven ontstaat dan wanneer vooral zijn theologische werken worden beschouwd.

Toch blijft het onderscheid tussen Calvijn als mens en zijn theologie lastig. Calvijn was nu eenmaal niet mededeelzaam over zijn persoonlijke leven. Zelfs brieven aan vrienden gaan voornamelijk over theologische zaken. Dat heeft natuurlijk alles te maken met het feit dat Calvijn alleen hen vrienden noemt, die met hem strijden voor de kerk van Christus. Dit onderscheid tussen mens en theologie maakt de opzet van het boek soms ook wat warrig. In plaats van bijvoorbeeld Calvijns contacten met Lutheranen als één onderwerp te beschrijven, worden nu het hele boek door korte ontmoetingen beschreven. Dit leidt tot nogal wat herhalingen en bemoeilijkt het verkrijgen van een goed overzicht van Calvijns invloed en standpunten.

Selderhuis heeft twee leidende thema's in het boek. Hij wil laten zien dat voor Calvijn het gehoorzamen aan 'vaders'

erg belangrijk was, en hij wil bestaande beelden over Calvijn bijstellen. Het laatste gebeurt overtuigend. Na dit boek zal geen lezer meer stellen dat Calvijn een "saai ogende zwartjurk met puntbaard is, die continu donker de wereld in kijkt", maar zien we hem als hardwerkende, sociaalbewogen en vooral oprecht christen, die natuurlijk ook zijn menselijke beperkingen en tekortkomingen heeft. Vervolgens stelt Selderhuis dat Calvijn vooral gehoorzaam was aan ieder die "door God over hem is aangesteld. Vaders wil is wet (21)." Dat Calvijn gehoorzaamheid belangrijk vond, wordt door Selderhuis duidelijk aangetoond. Dat hij niet tegen 'vaders' in wil gaan, is voor mij minder overtuigend. Zou hij naar de vraag van Farel luisteren omdat hij in hem een nieuw vaderfiguur ziet?

Een meer doorwrochte biografie is 'Calvijn. Biografie' van Bernard Cottret. Vijfhonderd jaar geleden was Calvijn niet geliefd in Frankrijk en nog steeds roept zijn naam daar weerstand op. Het is daarom bijzonder dat nu toch een Frans historicus een biografie over Calvijn heeft geschreven. Het eerste deel van zijn biografie is gewijd aan het leven van Calvijn voordat hij een vooraanstaande plaats in de kerk innam. De schrijver slaagt erin om de bekende gegevens op een boeiende wijze te schikken. Voortdurend vraagt hij zich af wat de ervaringen van Calvijn hebben betekend voor de vorming van zijn gedachten. Het tweede deel behandelt het leven van Calvijn als kerkhervormer. Ook Cottret stelt, zij het minder expliciet dan Selderhuis, beelden bij over Calvijn. Zo gaat hij – hoe kan het anders – uitvoerig in op de zaak Servet. Calvijn krijgt hierin een gematigde rol toebedeeld.

Verreweg het boeiendst is het derde deel, waarin verschillende aspecten van Calvijns leven en theologie belicht worden. Achtereenvolgens komt Calvijn als polemist, prediker en schrijver aan de orde. Daarnaast wordt ook zijn *Institutie* geanalyseerd. Cottret betoogt bijvoorbeeld overtuigend dat Calvijn veel invloed heeft gehad op de Franse taal. Als student was Calvijn al bezig met het schrijven van zo mooi mogelijk Latijn.

Dit streven naar schone taal is in zijn Franse Bijbelvertaling dan ook duidelijk terug te vinden.

De verschillende aard van de twee besproken biografieën maakt een vergelijking lastig. Terwijl Cottret een wetenschappelijke biografie heeft geschreven, heeft Selderhuis gekozen voor een toegankelijk boek voor een breed publiek, zonder annotaties. Beide keuzes lijken me te rechtvaardigen. Als dit echter wordt meegewogen, waarom maakt de uit het Frans vertaalde biografie dan een veel gunstiger indruk dan zijn Nederlandse tegenhanger? Ik denk dat we hier stuiten op de houding van de biograaf. We zijn het er allemaal over eens dat een biografie geen hagiografie moet zijn, maar hoe het dan wel moet, is minder duidelijk.¹ Cottret noemt zichzelf impliciet een bewonderaar van Calvijn. Selderhuis daarentegen schrijft dat hij "dit boek niet uit vriendschap, nog uit vijandschap geschreven [heb], want ik heb bij Calvijn geen van beide gevoelens. Ik heb eerlijk gezegd bij Calvijn helemaal geen gevoelens (7)". Deze andere positie ten opzichte van het onderwerp leidt tot een andere benadering van de persoon. Selderhuis kiest voor een wat cynische schrijfstijl en kan het bovendien niet laten voortdurend terloops commentaar te leveren. Zo schrijft hij bijvoorbeeld over Calvijns kerkorganisatie: "Dat Calvijn deze ambten in de Bijbel terugvindt wil nog niet zeggen dat ze ook zo in de Bijbel staan [...]. Maar goed, Calvijn zag dat zo en ging er mee aan de gang (157)." Cottret is daarentegen veel minder aanwezig in het boek zelf. Dat is dus niet minder objectief, maar hij geeft de lezer wel zelf veel meer de mogelijkheid Calvijns daden en ideeën te beoordelen. Wat mij betreft is dat winst.

Betsy Biemond

Noten

¹ Een soortgelijke discussie speelde rond de biografie van Jeroen Koch over Abraham Kuyper. Hij distantieerde zich nogal van zijn onderwerp en dat werd hem door onder andere A.Th. van Deursen bijzonder kwalijk genomen.

– door Gerard Raven –

De tentoonstellingen zijn gesorteerd op einddatum.

t/m 4 december

Huis van Nicolaas. Gemeentemuseum Jacob van Horne, Markt 7, Weert, 0495 531920, www.museumweert.nl di-zo 14-17.

t/m 6 december

Tradities rond St. Nicolaas. Museum Ons' Lieve Heer op Solder, Oudezijds Voorburgwal 40, 1012 GE Amsterdam, 020 624 6604, www.opsolder.nl, ma-za 10-17, zo-feestd. 13-17.

t/m 6 december

Sonia Gaskell. Pionier van de dans. Klasiieke balletdanseres (1904-1974) die tijdens de oorlog les bleef geven in Amsterdam. Met monografie. Joods Historisch Museum, *Jonas Daniël Meijerplein 2-4, Amsterdam*, (020) 531 03 10, www.jhm.nl, dagelijks 11-17.

t/m 3 januari

Sint Nicolaas op bezoek. Grote expositie over de ontwikkeling van het feest in ruim 1700 jaar. Met topstukken uit Rome en Sint-Petersburg en het bekende schilderij van Jan Steen (ca 1667). Voor kinderen is er een speciaal Pepernotenspoor; verder veel activiteiten en een fotowedstrijd.

Zie www.sintnicolaasopbezoek.nl.

Museum Catharijneconvent, Lange Nieuwstraat 38, Utrecht, (030) 231 72 96, rondleidingen 231 38 25 (930-1230), www.catharijneconvent.nl, di-vr 10-17, za-zo-feestd. 11-17.

19 december-10 januari

Kijk op kerststallen. Gemeentemuseum Jacob van Horne, als boven.

t/m 24 januari

De verborgen meester. Meijer de Haan. Amsterdamse kunstschilder (1852-1895) die naar Bretagne vertrok. Joods Historisch Museum, als boven.

t/m 31 januari

Religie & humor. Nederland anno 2008. Zie *Aangelicht* in het juninummer. Museumpark Orientalis, Profetenlaan 2,

Heilig-Landstichting, (024) 382 31 10, www.museumparkorientalis.nl, di-zo 10-17 (nov-mrt normaal 10-16, maar deze winter kunnen door verbouwingen meer dagen uitvallen).

10 december-5 september

Groeten uit Jeruzalem. Toeristen en kunstenaars in Palestina 1830-1948. Bijbels Museum, Herengracht 366, Amsterdam, (020) 624 24 36 en 624 83 55, www.bijbelmuseum.nl, ma-za 10-17, zo-chr.feestd. 13-17.

t/m najaar 2012

Rijksmuseum in de abdij. Middeleeuwse beelden zijn tijdelijk weer thuis. Museum voor Religieuze Kunst, Vorstenburg 1, Uden (NB), (0413) 26 34 31, www.museumvoorreligieuzekunst.nl, di-vr 10-17, za-zo-feestd. 13-17.

Aangelicht

Museumpark Orientalis werkt aan een ingrijpende vernieuwing. Eén van deze projecten is het Jeruzalemhuis, dat in september geopend werd. Jeruzalem is een heilige stad voor christenen, joden en moslims.

Er zijn maquettes te zien van de stad, de Tempel van Salomo en de Rotskoepel. Ook is er aandacht voor de spanningen en het geweld in het hedendaagse Jeruzalem in de tentoonstelling *Objects in Conflict* van Nadette de Visser, een Nederlandse journaliste die er drie jaar woonde. Met alledaagse voorwerpen laat zij het persoonlijk lijden zien van individuele Israeli's en Palestijnen.

Jeruzalemhuis

Pierre van Enk
Frankrijk en de hugenoten
Drie eeuwen onderdrukking en verzet

Zonder de godsdienstoorlogen in Frankrijk zou de Nederlandse cultuur zich heel anders hebben ontwikkeld. Pierre van Enk vertelt het complete verhaal achter de Bartholomeüsnacht en het Edict van Nantes. Inzet van de strijd van de hugenoten, die massaal naar de Nederlanden vluchtten, was de gereformeerde belijdenis. Levendig geschreven, leest als een roman.

'Wie in Frankrijk en de geschiedenis is geïnteresseerd, vindt in dit boek een schat aan informatie'. – *De Gezinsgids*

ISBN 978 90 239 2345 9
gebonden, geïllustreerd | 634 pag. | € 35,00

Lody van der Kamp
Oorlogstranen

Een ontroerende roman over een joods meisje dat in de oorlog wordt opgenomen door een rooms-katholiek gezin en later op zoek gaat naar haar identiteit en haar wortels. Een boek over verraad, over verzet en opoffering en over de kracht van een belofte.

ISBN 978 90 239 9296 7
paperback | 216 pag. | € 10,00

Frans-Willem Verbaas
Heilig vuur

Na zijn vlucht uit Frankrijk wordt de jonge theoloog Henri De la Mare in 1535 secretaris van Guillaume Farel, de onstuimige aanvoerder van de hervormers in Genève. Stap voor stap komt hij dichterbij zijn droom: een van de leiders van de nieuwe kerk te worden. Dan vestigt zich een beroemde maar ook geheimzinnige landgenoot in Genève: Jean Calvin...

ISBN 978 90 239 9300 1
paperback | 400 pag. | € 19,50

Mirjam van Veen
Koppig profeet en werelds geleerde

Een boekje open over
Johannes Calvijn

ISBN 978 90 239 2316 9
paperback | 73 pag. | € 8,90

